

Fig. 1. Kirken og dens omgivelser. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *The church and its surroundings.*

SØNDERSØ KIRKE

SKOVBY HERRED

Søndersø er omtalt første gang 1180, da det blev oplyst, at kong Valdemar (1157–82) havde givet landsbyen til munkene i Skt. Knuds Kloster, Odense, men nu fik den tilbage.¹ Herefter figurerer landsbyen løbende i de overleverede kilder, eksempelvis 1405 da hr. Sabel Kerkensdorp som en del af en større donation skænkede to gårde i landsbyen til den nyopførte Vor Frue Kirke i Nyborg (jf. *DK Svendborg* 836).² Kirken figurerer første gang i de bevarede kilder 1348, da dens sognepræst, Niels, sammen med syv andre ‘gamle fynske præster’ erklærede, at de ikke kendte til, at andre end munkene i Skt. Knuds Kloster havde stemmeret ved valg af biskop.³ Sognepræst Per Tyggesen deltog 1535 i gejstlighedens hyldning af Christian III.⁴ 1590 talte sognet 70 tiendeydere, et antal, der var på niveau med Sørslevs (s. 5921) og i herredet kun overgået af Hårslev (s. 5997).⁵

Ejerforhold. Kirken overgik til kronen senest ved reformationen. 1650 anmodede Eiler Høeg til Dallund forgæves om at modtage patronatsretten som betaling for kongens gæld til ham.⁶ Anmodningen faldt, kort

efter han indrettede sit gravkapel i kirkens søndre kapel (s. 6293), og den kan formentlig ses som udtryk for en ambition om at styrke forbindelsen mellem kirke, herregård og slægt. Kronen afhændede først kirken 1687, da den blev tilskødet Jørgen Landorph og Vilhelm Mule sammen med Højby (s. 3981), Avnslev og Heden kirker (begge sidstnævnte i Svendborg Amt).⁷ På dette tidspunkt udgjorde kirkens tiende 33 tønder hartkorn, mens dens landgilde var 2 tønder og 3 skæpper. Allerede samme år solgte Jørgen Landorph imidlertid Søndersø Kirke til sin bror, Broder Landorph.⁸ Dennes børn afhændede 1721–22 deres dele af patronatsretten til Jørgen Thyge Seefeld til Margård,⁹ og kirken lå herefter til denne hovedgård.¹⁰ Kirken overgik til selveje 20. sept. 1909.¹¹

Søndersø Kirke var i middelalderen viet til Peter og Paulus (*værnehelgener*), hvilket blandt andet er anført på dens dørfløj fra 1483 (s. 6282).¹²

Møntfund. 1863 fandt man under gravning på kirkegården fire dødemønter i form af skillemønter fra Christian III's tid. De må være nedlagt ca. 1540–45.¹³

Fig. 2. Luftfoto af kirken set fra sydøst. Foto Sylvest Jensen 1948/52. I KB. – *Aerial photo of the church seen from the south east.*

Kirken ligger på Søndersøvejs nordside i byens vestlige udkant. Endnu i 1900-tallets første halvdel udgjorde området byens nordvestligste del (jf. fig. 3), men som følge af Søndersøs ud-

vikling og navnlig anlæggelsen af et større parcelhusområde ved Nordmarksvej i 1970'erne, har kirken nu en ganske central placering i byen, der omgiver den mod både nordøst, øst og

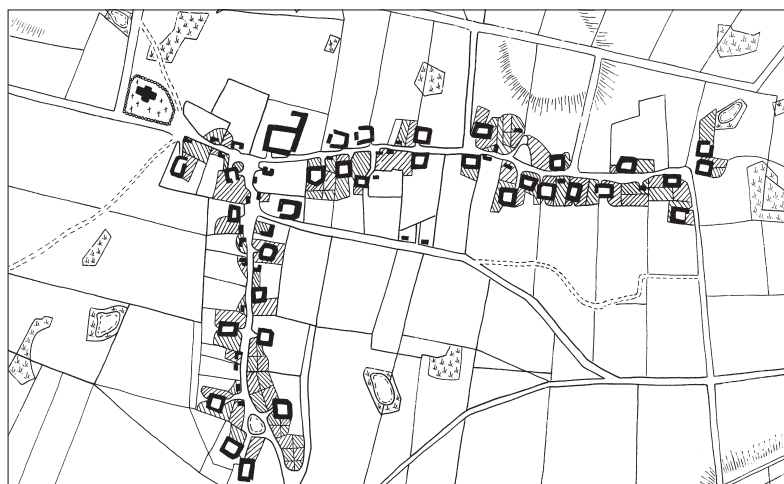

Fig. 3 Matrikelkort. 1:10.000. Målt af landinspektør Høyer 1800. Tegnet af Freerk Oldenburger 2020. – *Cadastral map.*

syd. Mod vest åbner marklandskabet sig fortsat om kirken (fig. 1).

1873 ønskede man at udvide kirkegården, hvorefter Margård tilbød at anlægge en annekskirkegård vest for Kirkevænget.¹⁴ Projektet blev imidlertid ikke realiseret, og i stedet afstod præstegården 1880 jord til en udvidelse af den eksisterende kirkegård mod nord.¹⁵ Her blev der også 1968 føjet endnu et stykke til, så kirkegården nu strækker sig helt ud til Højagervej.¹⁶ Denne nordligste del af arealerne fremstår som park. Endelig er kirkegården blevet udvidet mod nordøst 2000; et område, der overvejende er beplantet med træer (landskabsarkitekt Lisbeth Hvid, Østifternes Haveselskab).¹⁷

Hegn. Kirkegårdens ældste del hegnes af et lavt dige af hele og kløvede marksten. Diget kan føres tilbage til 1500-tallet, men dengang var der endvidere rejst en teglstensmur på diget.⁵ De nyere tilføjelser til kirkegården hegnes af lave hække; mod nord afgrænses arealet blot af vejkantens høje græs.

Indgange. Kirkens hovedindgang mod sydøst er en middelalderlig portal bestående af en køreport med tilstødende fodgængerlåde (fig. 2). Den er rejst i hvidpudsede munkesten og har rundbuede åbninger. Afdækningen med røde vingetegl har faldt til begge sider. Begge porte har hvidmalede stakitlåger, som vides ombyggede 1977.¹⁶ Vest for kirken står en fodgængerportal af tilsvarende udførelse (fig. 2). I kirkegårdens nordre ende er der mod Højagervej en køreport med fodgængerlåde, begge med grønmalede stakitlåger hængt i runde stolper.

Bygninger. Et nygotisk kapel fra o. 1900 med kamtakkede gavle blev ombygget 1972 ved Ebbe Lehn Petersen.¹⁸ En graverbygning blev rejst i 2010 på de nordøstlige arealer (arkitektfirmaet Skovbygaard). Begge bygninger er opført af pudsede mursten med rødt tegtag. †*Bygninger.* 1590 nævner biskop Jacob Madsen, at kirkeladen var 'god'.⁵

Fig. 4. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *The church seen from the south.*

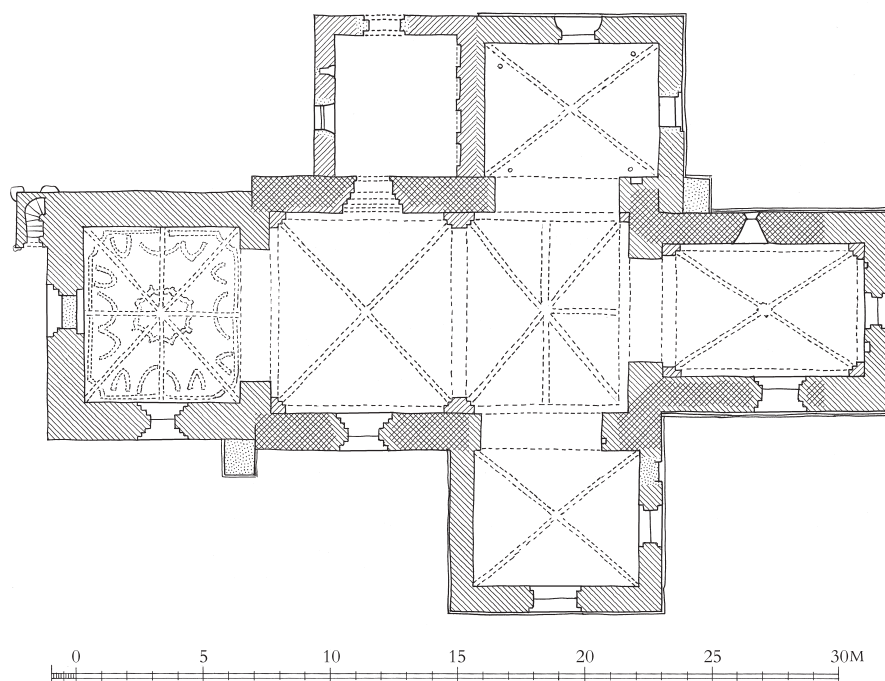

Fig. 5. Plan. 1:300. Målt af Knud, Erik og Ebbe Lehn Petersen, suppleret og tegnet af Martin Wangsgaard Jürgensen 2021. Signaturforklaring s. 11. – Plan. Key on p. 11.

BYGNING

Kirkens ældste dele findes i det romanske skibs langmure og i resterne af korets vestre del. I løbet af senmiddelalderen blev bygningen ombygget og udvidet flere gange, men disse arbejders rækkefølge er ikke helt sikker. Skibet fik hvælv, og koret blev forlænget imod øst. Et våbenhus opførtes ud for kirkens norddør, et kapel blev rejst ved henholdsvis syd- og nordsiden af skibet, mens et tårn kom til i vest. Alle forandringerne skete givetvis fra midten af 1400-tallet og frem til de første tiår af 1500-tallet. Efter middelalderen har kirken gennemgået nogle mindre forandringer, som dog ikke i væsentlig grad har ændret bygningens senmiddelalderlige udseende. Orienteringen er solret.

Den *romanske kirke* er kun sporadisk bevaret i de få dele af henholdsvis koret og skibet, der ikke er blevet berørt af udvidelser i løbet af senmiddelalderen. Den vestre del af skibets langmure står således fortsat intakte, og det samme gør skibets vestre hjørner, selvom det nordre hjørne nu delvist er skjult bag en nyere murpille (jf. s. 6250). For korets vedkommende er det langmurene, der står mere eller mindre bevaret; imod syd primært indven-

dig, mens hele nordmuren lader til at være stort set intakt. De bevarede partier viser, at det romanske skib har været ca. 16,5 m langt, mens korets længde ikke kan afgøres med fuldstændig sikkerhed på grund af østudvidelsen (jf. s. 6240).¹⁹ Triumfinuren i skibets østende er nu stort set fornyet, men dens tykkelse på ca. 1,4 m svarer til den oprindelige murtykkelse, hvilket er påfaldende kraftigt. Korets langmure er rejst over en dobbelt sokkel, hvis nedre led står med skråkant, mens det øvre afsluttes af en hulkel (s. 5630, fig. 12). Under skibets langmure er kun et enkelt sokkelskifte synligt nu. Dette er udført med hulkel, men de talrige sokkelkvadre med skråkant i kirkens tilbygninger viser, at skibet givetvis også hviler på en dobbeltsokkel, hvis nedre skifte ligger under jordsmonnet. I facaderne er murene opført af *granitkvadre*, mens murene indvendig er rejst med hele og kløvede kampesten, hvilket også gør sig gældende for de bevarede dele af gavltrekanterne. Øverst afsluttes langmurene i dag af en smal, dobbelt falsgesims i nye teglsten.

Døre. Den nordre dør er fortsat bevaret i facaden, hvor åbningen gennembryder soklen. Døren står med kvadersatte karme og er vandretdækket med en granitbjælke. Indvendig er døren blevet helt fornyet i munkesten i senmiddelalderen (fig. 11, jf. s. 6243). Den søndre $\dagger$ dør er forsvundet, formentlig allerede i senmiddelalderen, og har hverken efterladt sig spor ude eller inde.

Vinduernes antal i den romanske kirke kan ikke afgøres. I korets nordside er det eneste romanske vindue bevaret. Den relativt lille, rundbuede åbning er i facaden (ca. 1×0,5 m) sat med smigede

vanger og let skrånende sålbænk, mens vinduet afsluttes af en overgribende monolitoverligger (fig. 6). I det indre står vinduet med en anseelig smig, der vækker mindelser om de ligeledes store lysåbninger i Dalby Kirke (s. 4668), Uggerslev Kirke (s. 5338) og Grindløse Kirke (s. 5574). En kvader med smig, genbrugt nederst i den østre vange af arkaden ind til nordkapellet, stammer givetvis fra et af skibets $\dagger$ vinduer.

Indre. I det indre er der ikke bevaret nogen oprindelige detaljer, og korbuen er blevet fornyet i senmiddelalderen, formentlig da koret blev forlænget (jf. s. 6240).

Fig. 6. Korets nordside og nordkappellets østmur (s. 6238). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – North side of chancel and east wall of north chapel.

Fig. 7. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *The church seen from the north.*

Skibets østre og vestre *gavltrekant* er i vid udstrækning bevaret. Den vestre er blevet indkapslet i tårnets østmur. Den østre gavltrekant er lettere ommuret i nyere tid (jf. s. 6250) og en nu udvidet åbningen er brudt mellem korets og skibets lofter, der forbinder de to bygningsdele i den østre gavltrekant.

Senmiddelalderlige ændringer og ombygninger. Kronologien bag de forandringer, der skete med kirken i løbet af middelalderens sidste del, kan ikke afgøres med fuldstændig sikkerhed, men koret blev formentlig først forlænget og fik hvælv, mens triumfmuren blev ombygget ved samme lejlighed. Dernæst indbyggede man hvælv i skibet. Et våbenhus kom til ud for norddøren, og sikkert i sammenhæng med dette arbejde blev den romanske dør også fornyet. Dernæst blev der opført et kapel ved skibets nord- og sydside, mens der blev opført et tårn ved skibets vestende. Alle disse arbejder står ganske velbevarede og er givetvis udført i løbet af 1400-tallets anden halvdel og 1500-tallets første tiår.

Korets forlængelse. Det romanske kor er omdannet betydeligt i senmiddelalderen og forlænget imod øst, hvorved der, som nævnt, kun står dele af langmurenes vestre partier tilbage; navnlig i nordsiden (jf. fig. 6). Koret hviler på den genbrugte dobbeltsokkel, og de gamle hjørnekvadre er flyttet med ud i de nye østhjørner, men for at strække soklen er der også indskudt almindelige kvadre blandt de profilerede sten. Murene er opført i munkesten i munkeskifte med genanvendte kvadre brugt til prydsrifter i facaden, mens de øverst afsluttes af en delvist fornyet, dobbelt falsgesims. Bagmurene er opført rent i munkesten.

Det nye, forlængede kor blev udstyret med to fladbuede vinduer (jf. fig. 4), begge velbevarede; et i sydmuren og et mod øst. Det søndre er størst og udstyret med to fals både udvendig og indvendig. Det østre vindue er enklere og udformet med én helstensfals. I korets østvæg sidder et antal små nicher. Den største er en fladbuet gemmeniche, anbragt lavt i østvæggens sydside, mens to større og en mindre åbning formentlig er stilladshuller,

sikkert efterladt åbne til montering af bjælker, der kunne støtte en større altertavle (jf. s. 6267).

Mod øst hæver koret sig med en gavltrekantr prydet af 13 kamtakker og en relativt enkel blændingsudsmykning (jf. fig. 8). Udsmykningen er komponeret over tre lag fladtrykte, spidsbuede blændinger; tre i nederste lag og en i det øverste. Blændingerne omgives af cirkulære småblændinger, hvoraf enkelte er forsvundet under senere reparationer af facaden. Nederst, nær gavlfoden, har der i hver side af gavlen været en lille (†)blænding udformet som et ligearmet kors. Begge disse småblændinger er delvist udviskede af senere arbejder på gavlen, men resterne af dem

kan fortsat øjnes. Udsmykningen har mindelser om sydkapellets gavl i Vigerslev Kirke (jf. s. 6181). En lille glug, afsluttet med trappestik, sidder centralt i gavlen.

På skitsen af kirken i biskop Jacob Madsens visitatsbog fremgår det, at koret 1590 forsat stod med et †messekløkkespir eller en tagrytter til en klokke (jf. fig. 69), som det kendes fra flere af egnens kirker, eksempelvis Vigerslev (s. 6191) og Veflinge (s. 6130). Jacob Madsen angiver ikke nogen klokke i tagrytteren,⁵ hvorfor man med nogen sikkerhed kan konkludere, at den ikke længere tjente noget formål og givetvis forsvandt relativt hurtigt i 1600-tallet.

Fig. 8. Korets østgavl (s. 6241). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *East gable of choir.*

Triumfmurens ombygning. Samtidig med korets ombygning blev en stor del af triumfmuren i skibet sandsynligvis også nedtaget og genopført i tegl, tilsyneladende i munkeskifte, hvorfor den nu eksisterende, rundbuede korbue også stammer fra dette tidspunkt (jf. fig. 28). I korbuens vanger er der nederst indsat genbrugte granitkvadre, mens der i den nordre vange også er brugt enkelte kvadre som nedre skifte.

Hvælv i koret. Efter et ophold af uvis varighed, ikke nødvendigvis ret længe, blev der formentlig o. 1456–60 indbygget et hvælv i det forlængede kor (jf. fig. 29), hvis ene skjoldbue delvist går ind over vinduet i sydsidens øvre afslutning.²⁰ Det ganske langstrakte hvælv hviler på falsede piller og spidse skjoldbuer. Buerne er pyntet med en smal forsækning langs yderkanten, mens ribberne øverst i hvælvet mødes i en lille, kvadratisk slutsten. På oversiden er hvælvet muret med kantstillede munkesten som overribber, der ikke er i forbandt med kapperne. Enkelte halvsten sid-

der dog i forbandt og fungerer som trin og håndgreb.

Hvælv i skibet. Skibets to hvælvfag er indbygget i senmiddelalderen; sandsynligvis i tiden o. 1465–70 (jf. fig. 28).²⁰ De to fag hviler på dobbeltfalsede piller og halvanden sten dybe buer, der afsluttes let tilspidsede. Pillerne er alle falsede ud over den nordøstre. I det sydøstre hjørne er pillen erstattet af en trompe, som opfanger ribben. Ribberne er i deres udspring i vederlagshøjde drejet i forhold til pillens fals. Det vestre fag er et ordinært krydshvælv, mens det østre fag en smule utraditionelt er udstyret med syv ribber. Det vestre hvælv er muret med overribber, der har binderskifter i forbandt med kapperne.

Våbenhus. Et våbenhus er opført let forskudt imod øst ved den gamle norddør bygget i munkesten i munkeskifte over en sokkel af mindre, genanvendte granitkvadre (fig. 7); bygningen kan muligvis være udført o. 1483 (jf. ndf.). I facaderne indgår der også spredte kvadre, mens langmurene

Fig. 9. Nicher i våbenhusets østside (s. 6243) og tavle fra o. 1750 med oversættelse af kirkedørens indskrift (s. 6281). Foto Arnold Mikkelsen 2020. — Niches in the east side of the porch and tablet from c. 1750 with translation of the inscription on the church door.

Fig. 10. Blændet glug i våbenhusets vestmur (s. 6243). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Bricked-up peephole in west wall of porch.*

øverst afsluttes af en fornyet, dobbelt falsgesims. Nordmuren står i det indre forstærket omkring dørpartiet. Den nuværende dør er fra 1870 og resultatet af en udvidelse af den senmiddelalderlige $\dagger$ døråbning samme sted, fordi den blev fundet for smal og ubekvem.²¹ I det indre er østvæggen udsmykket med fire rundbuede vægnicher (fig. 9), hvor bunden af hver niche er blevet delvist bort-hugget, hvilket formentlig skyldes, at en nu fjernet, muret $\dagger$ bænk har strakt sig foran nicherne. Det er ikke påvist tilsvarende nicher i vest.

Rummets indre oplyses af et nyere, fladbuet vindue i vestmuren, der står med smedjernsramme som de øvrige vinduer (jf. s. 6251). En mindre $\dagger$ glug med trappestik har givet lys til rummet i vestsiden (fig. 10). Gluggen er blændet i facaden, men den står åben i bagmuren, og her ses det, at den på et tidspunkt har været udvidet i det indre for at øge lysindfaldet. Rummet er dækket af et fladt træloft, der oprindeligt har ligget betydeligt lavere, end det gør nu, idet det oprindelige afsæt til bjælkerne fortsat kan ses på våbenhusets nordvæg.

Mod nord hæver våbenhuset sig med en gavltre-kant kronet af ni kamtakker (jf. fig. 7). En blændingsudsmykning pryder endvidere gavltre-

kanten, udformet som tre spidsbuede blændinger. Småblændinger i form af en trappet rombe flankerer højblændingerne i begge sider, mens kvadratiske småblændinger også omgiver højblændingerne længere oppe på gavlen. En rektanglet, nyere glug, som giver lys til våbenhusets loft, er blevet brudt i bunden af den midterste højblænding. Gluggen stod åben indtil 1942, hvor den blev lukket med en træramme og glas.²²

Norddøren fornyes. Skibets romanske norddør, samt nordvæggen i andet hvælvfag, blev fornyet i munkesten, givetvis samtidig med våbenhusets opførelse (fig. 11). Døren er således inde i skibet blevet omdannet til en fladbuet åbning med tre false, mens murpartiet omkring døren blev skalmuret. I facaden forblev den romanske dør, som omtalt, dog uforstyrret. Den senmiddelalderlige dørfløj, ved indskrift dateret 1483 (jf. s. 6282), kunne antyde en datering for ommuringen af døren og muligvis også for våbenhusets opførelse.

Fig. 11. Skibets sengotiske norddør (s. 6243). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Late Gothic north door of the nave.*

Sydkapel. Et kapel er blevet rejst østligt ved skibets sydside, så kapellets østmur flugter med skibets sydøstre hjørne (fig. 12). Kapellet er opført over en sokkel af genanvendte kvadre og sokkelsten. I facaden står der to skifter genanvendte kvadre, hvorefter bælte af munkesten i polsk forbandt og kvadre afløser hinanden. Øverst afsluttes langmurene af en dobbelt falsgesims fornyet i teglsten af normalformat. Indvendig er de nederste skifter udført i rå og kløvede kampesten, resten i munkesten i polsk forbandt.

Indvendigt forbindes kapellet med skibet gennem en rundbuet arkade, der har et åbent stillads-

hul i den østre vange. To oprindelige, fladbuede og falsede vinduer giver lys til kapellet fra henholdsvis øst og syd; begge lysåbninger fremstår en smule uharmonisk brede i forhold til deres højde. En blændet, sikkert sekundær, $\dagger$ dør ses nordligst på kapellets østfacade (jf. s. 6249). Kapellets indre dækkes af et samtidigt hvælv, der hviler på murede forlæg i væggene (fig. 13).

Gavltrekanen, der hæver sig over kapellet imod syd, er helt fornyet (jf. s. 6250).

Det er vanskeligt at afgøre, hvornår kapellet er opført, men man kan forsigtigt gætte på, at det er kommet til før nordkapellet (se ndf.), der tyde-

Fig. 12. Søndre kapels sydfacade (s. 6244). Foto Arnold Mikkelsen 2020. — *South facade of southern chapel.*

ligvis pladmæssigt har været udfordret på grund af våbenhuset, og hvis kalkmalerier, der må høre sammen med kapellet, dateres o. 1500-25. Er det tilfældet, kunne sydkapellet være kommet til o. 1500.

Nordkapel. Et kapel er også blevet opført ved skibets nordside så langt imod øst, at kapellets østre flankemur er rejst op imod skibets østmur og slutter ind til korets nordmur (fig. 7). Løsningen er usædvanlig og skyldes formentlig, at kapellet er sammenbygget med våbenhuset (jf. s. 6242). Kapellet er rejst over genanvendte sokkelsten og som resten af de senmiddelalderlige partier med

genbrugte kvadre indmuret i bæltet som facadeudsmykning, mens flankemurene øverst afsluttes af en dobbelt falsgesims, der er helt eller delvist fornyet i nyere tid. Bygningen deler, som sagt, sin vestmur med våbenhuset. Muren er dog blevet forstærket med en skalmuring fra kapellets side ved dettes opførelse. I det indre er kapellet overvejende opført med munkesten i munkeskifte, men der indgår enkelte kvadre og sokkelkvadre samt kløvede kampesten i murværket.

Kapellet står i forbindelse med skibet gennem en rundbuet arkade. Rummet oplyses nu fra nord og øst (jf. s. 6251), men kun det nordre vindue er

Fig. 13. Søndre kapels indre set mod sydøst (s. 6244). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Interior of the southern chapel looking south east.*

Fig. 14. Nordre kapels indre set mod nordøst (s. 6245). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Interior of the northern chapel looking north east.*

oprindeligt. Det fladbuede vindue, der indvendig er falset, sidder udvendig i et spejl med hulkel, det vil sige krummurede vanger, og spidsbuet stik, hvorved det slutter sig til en lille gruppe af kirker på egnen med denne type senmiddelalderlige vinduer.²³ En fladbuet gemmeniche i det sydøstlige hjørne af kapellets sydmur er ligeledes en oprindelig detalje, der formentlig har relateret sig til et nu forsvundet $\dagger$ sidealter. Rummet dækkes

af et samtidigt hvælv, der hviler på murede forlæg i væggene. Et spygat med tud udført i hultegl er anbragt i hvert af de fire hjørner i en af sviklerne (jf. fig. 14).

Mod nord står kapellet med en spidsgavl prydet af 13 kamtakker. Gavltrekanten, der fremstår velbevaret i facaden, er indvendig blevet delvist fornyet i nyere teglsten, men det kan fortsat noteres, at et skifte med åbne bomhuller står i

Fig. 15. Tårnet set fra sydvest (s. 6248). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Tower seen from the south west.*

Fig. 16. Tårnrummets hvælv (s. 6248). Foto Arnold Mikkelsen 2020. — *Vaulting of tower interior.*

bagmuren. Gavlens facade smykkes af en kompakt blændingsdekoration (jf. fig. 7). Gavlfoden markeres af en båndblænding og to savskifter, der alle gennembrydes af nordvinduet's højtrejste stik. Selve gavltrekanterens udsmykning domineres af et ligearmet hammerkors. Under de horisontale korsarme er der til begge sider anbragt to stigende, omtrent spidsbuede blændinger. Over de horisontale korsarme flankeres korset af to kvarte cirkelslag, mens fire trappede småblændinger er anbragt i gavlens yderkanter.

Tårn. Et tårn er opført ved skibets vestgavl (fig. 15). Det hviler på et skifte af genanvendte granitkvadre, mens der i facaderens nedre halvdel indgår bæltter af kvadre, præcis som i de øvrige senmiddelalderlige bygningsafsnit. Den øvre afslutning er forsvundet, da tårnet 1753 fik det nu eksisterende pyramidetag (jf. s. 6250).²⁴ Det fremgår af skitsen i biskop Jacob Madsens visitatsbog, at kirken efter sædvane stod med $\ddagger$ spidsgavle pry-

det af kamtakker (jf. fig. 69), hvilket også fremgår af tårnets beskrivelse 1755, hvor det omtales, at bygningen tidligere havde gavle i øst og vest.²⁴

Tårnrummet åbner sig mod skibet med en spids arkade (jf. fig. 59). Da denne blev udført, nedtog man hovedparten af vestmuren og genopførte den i munkesten. Man efterlod dog to udkragede kampesten, omtrent i højde med det romanske skibs murkrone; til hvilket formål er uklart. Tårnrummet blev fra begyndelsen oplyst af to vinduer, et i syd og et i vest. Det fladbuede, søndre vindue står velbevaret med tre false både udvendig og indvendig. I vest er $\ddagger$ vinduet, der i facaden var anbragt i et højt, spidsbuet spejl, blændet med sten i normalformat. Udvendig kan vinduet og dets spejl fortsat iagttages som en blænding med tre false. I det indre er vinduet ligeledes synligt med en fals, men der har givetvis også været tre false på denne side. Rummet dækkes af et samtidigt, rigt ornamenteret og ot-

tedelt ribbehvælv, der hviler på murede forlæg i murene og afsluttes med en toptring (fig. 16).²⁵ En ring af kvartstensbiribber, udført som spidser, der strækker sig ud i hver kappe, omslutter hvælvets top, mens en krans af biribber, ligeledes kvartsten, er udført i hvælvets nederste del, også som spidser, der strækker sig op i kapperne. Disse er dog ikke, modsat den øvre ring af biribber, forbundet, men har i stedet karakter af individuelle og let ujævnt udførte spidsbuer. Hvælvets overside er udstyret med overribber i form af bindere muret i forbandt med kapperne. Ribberne strækker sig omtrent en tredjedel op ad kapperne. Hvælvtypen optræder i flere varianter på Fyn og har sine nærmeste paralleller i Rønninge (skibet) (s. 3714) og Mesinge (koret) (s. 4595).²⁶

Et samtidigt *trappehus*, anbragt nordligst på tårnets vestside, giver adgang til de øvre stokværk (jf. fig. 15). Trappehuset, der hviler på store kampesten, står som en halvtagsbygning, der øverst afsluttes med en delvist fornyet falsgesims. En fladbuet underdør i den søndre flankemur åbner ind til trappeløbet, hvis tegltrin blev fornyet 1848.²¹ Trappen er en kvartsvingstrappe, der går i nordlig retning, hvorefter den drejer halvfems grader omkring en cirkulær spindel og fortsætter imod øst op gennem murlivet for at ende i tårnets nordvestre hjørne. To lettere uformelige glugger på nord-siden giver lys til trappeløbet, hvis loft er udført glat. Øverst åbner en ligeledes fladbuet overdør dekoreret med en fals ind til mellemstokværket. Tilsvarende løsning på trappehusets udformning og overdørens karakteristiske placering i hjørnet genfindes i Kerteminde (s. 1921–26), Kølstrup (s. 4203–04) og Klinte (s. 5577).

Mellemstokværket står uden lysåbninger. En nyere trappe i fyr leder op til klokkestokværket, hvor de to klokker hænger (jf. s. 6287). Klokkestokværket åbner sig imod alle fire verdenshjørner med et bredt, både inde og ude dobbeltfalset og fladbuet glamhul, der efter alt at dømme hører til den oprindelige udformning. Glamhullernes sålbænk i beton blev udført 1938.¹⁶ Murkronen under pyramidetaget fra 1753 er afsluttet af en dobbelt falsgesims under en tandsnitsfrise.

Eftermiddelalderlige reparationer og ændringer. Kirken har gennemgået en række mindre forandringer

efter reformationen, men står i dag overvejende med sin senmiddelalderlige udformning. De eftermiddelalderlige ændringer af kirken er dermed få og af en karakter, der ikke har påvirket udtrykket i væsentlig grad, hvis man fraregner tårnets pyramidetag, der som nævnt blev udført 1753 (jf. s. 6250).

Nordligst på det søndre kapels østmur er der blevet brudt en lav, rundbuet *†dør*, der ikke gennembryder soklen (fig. 17). Døren har givet adgang til kapellet udefra. Det kan ikke umiddelbart afgøres, om døren, mod sædvane, skulle være oprindelig, og meget taler for, at den er en senere tilføjelse, som dog må være udført før 1590, idet den formentlig er repræsenteret ved den østre af de to døre på biskop Jacob Madsens skitse af kirken (jf. fig. 69). Døren er nu blændet med teglsten, der lader til at være af et mindre format.

Fig. 17. Blændet dør i sydkapellets østmur (s. 6249). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – Bricked-up door in east wall of south chapel.

Fig. 18. Skibets tagværk set mod vest (s. 6252). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Roofing of the church, looking west.*

Skibets østre gavltrekant er blevet delvist om-muret, tilsyneladende i tegl af et mindre format, der vækker mindelser om Flensborgsten. Gav-lens kontur over taglinjen er således næsten helt fornyet og øverst, i gavlspidsen, afsluttet med en lille, trappet pinakel. En fladbuet $\ddagger$ glug, der gav lys til loftet over skibets østende, blev endvidere anbragt i gavlspidsen under pinaklen. Gluggen er nu blændet, men står i facaden som niche.

Sydka-pelletts gavltrekant blev også fornyet på et tidspunkt i tegl, der nærmer sig et normalformat (jf. fig. 12). Den nye gavl krones af 11 kamtak-ker, men savner ellers udsmykning. En omtrent fladbuet, lille glug, der giver lys til kapellets loft, er anbragt centralt i gavltrekantens nedre del.

To *murpill*er af uvis alder er opført ved bygnin-gen. Den kraftige murpille i hjørnet mellem ko-ret og nordkapellet hviler på en fremskudt sokkel af granitkvadre, der muligvis kan være genbrugte, romanske byggesten (jf. fig. 6), mens resten synes

at være opført i tegl af et ældre format. Pillen er skråt afdækket med vingetegl og afsluttes på østsiden af en smal, dobbelt falsgesims. Pillen ved tårnets sydøstre hjørne er udført i nyere teglsten uden åbenlys sokkel. Øverst afsluttes den imod syd af en slank, dobbelt falsgesims under den skrå afdækning af vingetegl (jf. fig. 15).

Bygningen har løbende været underlagt re-parationer og større istandsættelser. Den ældste, skriftlige oplysning om kirkens forfatning stam-mer fra 1590, hvor biskop Jacob Madsen beskrev taget som mangelfuldt.⁵ 1723 optræder den før-ste egentlige istandsættelse i kilderne, uden det angives, hvad dette arbejde indbefattede.⁹ Noget tyder dog på, at arbejdet ikke var synderligt om-fattende, idet bygningen allerede 1750 kunne omtales som »temmelig brøstfældig«, hvilket førte til, at kirkeejer, kammerherre Gustav Grüner ind-ledte de renoveringer af bygningen, som blandt andet også inkluderede tårnets forandring tre år

senere.²⁷ 1821 blev bygningen beskrevet som en »zirlig og stærk Bygning, vel vedligeholdt baade uden og inden«. ⁹ Ikke desto mindre blev der udført flere murreparationer på kirken i perioden mellem 1848 og 1856.²¹ 1871 og igen 1879 måtte kirken gennemgå yderligere murreparationer,²¹ hvorefter kirkeejeren 1884 indvilgede i gradvist at få kirkens facader nedtaget og genopført med cementfuger; formentlig som konsekvens af de kontinuerlige lapninger på murene. Udskiftningen af fugerne kan dog, efter alt at dømme, kun være blevet gennemført i begrænset omfang. Endvidere blev det her aftalt, at man skulle bruge kvadre fra tårnets facader til at supplere med i de øvrige facader, der hvor kvadre manglede.²¹ Specifikt omtales arbejder på tårnets sydfacade, hvor gamle munkesten blev hugget bort og erstattet af nye teglsten i munkestensformat.¹⁴ Disse arbejder skulle udføres af murermester Carl Fog, som havde arbejdet på en del af egnens kirker og stået for afrensningen af de kalkede partier med kvadre i flere kirker.²⁸

Den første større istandsættelse i nyere tid blev udført 1976 og berørte både det ydre og indre murværk.²⁹ Senest er hele kirkerummets indre gennemgået og istandsat 2020.¹⁸

Gulve. Korets gulv er hævet et trin over skibet, mens partiet omkring alteret er hævet med yderligere et trin. Gulvet består af mørkerøde klinker lagt i et kvadratisk mønster, mens trinene er muret med kantstillede klinker af samme farve. I skibet, kapellerne og tårnrummet ligger der gule teglsten i kvadratisk mønster, mens der i våbenhuset ligger kvadratiske, gule fliser.

†*Gulve.* Den tidligste, skriftlige oplysning om kirkens gulve stammer fra 1631, hvor der blev indkøbt teglsten til våbenhusets gulv.³⁰ Under en generel istandsættelse af kirkens indre 1848 blev gulvene omlagt, uden det fortælles, hvordan de nye belægninger så ud.²¹ 1939 oplyses det, at gulvet i det nordre kapel blev udskiftet.²²

Vinduer. Et fladbuet vindue i skibets andet fags sydside blev brudt i senmiddelalderen (jf. fig. 15). Det står udvendig med to false, mens det i det indre har tre. Vinduet ligner i nogen grad den fornyede norddør, og det kan ikke udelukkes, at de to er udført på samme tid (jf. s. 6243).

Fig. 19. Vindfløj (s. 6252). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Weathervane.*

Et nyt, relativt slankt vindue blev brudt centralt i nordkappellets østmur. Åbningen er fladbuet og falset i facaden. En nærmere datering af åbningen er usikker, men den er givetvis eftermiddelalderlig og hører sandsynligvis til i 1600-tallet.

Alle kirkens større vinduer står nu med de samme smedejernsrammer. Ensretningen af vinduerne begyndte formentlig 1861, da man ytrede ønske om en harmonisering af netop disse.²¹

Tagværker. Korets tagværk, af eg, er udgjort af syv fag samlet fra øst med to lag hanebånd, spærsko og skråstivere; sandsynligvis opstillet o. 1456-60.²⁰ Trods enkelte udskiftninger fremstår den velbevaret, hvilket ikke mindst bekræftes af den fortsatte nummerering af de enkelte fag, der kan følges fra øst mod vest. I nord er nummereringen

udført med indridsede streger, mens den i syd er udført som svungne symboler af en type, der også kendes fra spiret i Assens (s. 2510) og Pårup Kirke (s. 2689). Trods det ensartede præg har dendrokronologiske undersøgelser af tømmeret afsløret stedvis udskiftninger o. 1535–40.²⁰

Skibets tagstol består af 13 fag, hvis grundstamme er udført i eg, men der er foretaget ganske mange udskiftninger i fyr (fig. 18). De 13 fag udgør samlet to generationer, hvoraf de otte vestligste fag må være de ældste, muligvis udført før skibet fik hvælv. Fagene, der tydeligvis genbruger træ fra en ældre tagstol til de kortere stykker tømmer, er samlet fra øst mod vest med to lag hanebånd, spærsko og $\ddagger$ skræstivere. Skræstiverne er imidlertid stort set alle nedtaget. Karakteristisk for disse fag er den udstemning, der er foretaget på spærstiverne. Fagene er nummereret med indridsede streger. Den anden generation af spær, de østligste fem, er præget af nyere erstatninger, muligvis som konsekvens af kontakten med kapellernes tagværker. Disse fag er dendrokronologisk dateret til o. 1465–70.²⁰ Fagene er samlet som de vestlige, men uden udstemning på spærstiveren, og fortløbende nummereret på østsiden med faner i sydsiden og indridsede streger i nord.

Tårnets tagværk er udført i fyr og stammer givetvis fra 1753, da pyramidetaget blev opført (jf. s. 6250). Tagstolen over kapellerne og våbenhuset er nyere end tårnets og ligeledes udført i fyr.

En sekundær stol af særdeles kraftigt tømmer er indbygget over gjordbuen mellem skibets to fag o. 1520–30.²⁰ Stolen er konstrueret i eg og udgøres af en vandret bjælke med skræstivere ved begge ender. Den har været yderligere sikret med østvestgående ankre fastgjort til tagværket. Den præcise funktion kan ikke bestemmes og man kan heller ikke afgøre om det er en permanent eller midlertidig installation opstillet i forbindelse med en ombygning. Konstruktionen er meget usædvanlig og der kan ikke umiddelbart peges på paralleller.

Klokkestolen er i to fag og udført i fyrretræ, muligvis 1753 da tårnets tag blev ombygget. Den er sekundært forstærket 2016, da den nye klokke kom til (jf. s. 6287).³¹

Dendrokronologiske undersøgelser. Der er 2020 udtaget boreprøver af egetømmeret i koret, ski-

bet og den stol, der er blevet indbygget i skibets tagværk.³² I koret stammer tagstolens ældste tømmer fra tiden o. 1456–60, mens en yngre fase dateres o. 1535–40. Tømmeret til de østre fag i skibet er fældet o. 1465–70, mens den sekundære stol er dateret o. 1520–30.

Tagbeklædning. Alle kirkens tagflader er dækket af vingetegl, senest fornyet 1988.³³

$\ddagger$ *Tagbeklædning.* Biskop Jacob Madsen beskrev 1590, at der var bly på den søndre side »ved Rønderne«, mens de resterende dele ikke blev beskrevet, hvorfor man må formode, at de har været tækket med tegl.⁵ Det fremgår af kilderne, at der løbende blev udført lapninger af tagdækningen, og 1885 blev der lagt to glassten på hver side af skibet.¹⁴ 1926 kunne der gennemføres en større renovering af taget, der også betød en stedvis udskiftning af tagstenene.¹⁶

Vindfløj. Over tårnet er der anbragt en vindfløj, hvis fløjstang nederst er smykket af en kugle, hvorover der er en fane udført som en pil (fig. 19). Øverst er fløjstangen afsluttet i et latinsk kors med pilespidser på korsenderne. En i store træk tilsvarende $\ddagger$ vindfløj blev 1755 beskrevet over tårnet.²⁴

Opvarmning. Kirken opvarmes i dag med et fjernvarmeanlæg etableret 1976.³⁴ Kirken kunne tidligst opvarmes fra 1879, hvor der blev indkøbt to $\ddagger$ kakkelovne, hvis placering ikke var besluttet endnu, da bestillingen blev udført.¹⁴ Oplysninger om opvarmnings modernisering er sparsomme, hvorfor det kun lader sig dokumentere, at det nuværende anlæg afløste et $\ddagger$ lavtryksdampanlæg med radiatorer placeret langs skibets langmure samt et fyrrum indrettet i en kælder på kirkegården.³⁴

De i tegl opførte partier på facaderne står hvidkalkede, mens de kvadersatte dele af facaden hovedsagelig står med blank mur, om end de stedvis er overkalkede, der hvor kvadrene kun optræder i begrænset omfang. Dette udseende, der afspejler en middelalderlig situation, kan føres tilbage til renoveringerne o. 1884 (jf. s. 6251). I det indre er alt hvidkalket. Våbenhusets træloft er malet lysegråt.

Hele kirken er omgivet af perlegrus, foruden et lille stykke med græsplæne mellem det søndre kapel og korets sydside. Et nu forsvundet $\ddagger$ fortov omkring kirken omtales 1865, hvorefter det ti år senere måtte udbedres med et større fald.²¹

Fig. 20. Den Apokalyptiske Madonna (s. 6254), sengotisk kalkmaleri, o. 1500-25, nordkapellets østvæg. Foto Arnold Mikkelsen 2018. – *The Apocalyptic Madonna. Late Gothic wall painting, c. 1500-25, in the north chapel.*

KALKMALERIER

Nordkapellets kalkmalerier (nr. 1) blev fremdraget 1898-99 og istandsat af konservator Eigil Røthe (fig. 20-25 og 70-75).³⁵ To mariologiske motiver (Marias Himmekroning og den Apokalyptiske Madonna) blev imidlertid atter overhvidtet allerede 1899 på foranledning af biskop Hans Valdemar Sthyr på grund af teologiske bekymringer over billedernes indhold.³⁶ 1933 havde holdningen til udsmykningen ændret sig; konservator Egmont Lind genafdækkede de overhvid-

tede Mariamotiver og foretog en generel istandsættelse af kapellets udsmykning.³⁷ 1957 foretog Egmont Lind endnu en istandsættelse af kapellets kalkmalerier.³⁸ 1975 fremkom der under istandsættelsesarbejder i skibet fragmenter af to forskellige udsmykninger i form af imiterede paneler (†nr. 1, fig. 26) og imiteret draperi (†nr. 2). Begge udsmykninger blev prøveafdækket af konservator Mogens Larsen og atter overhvidtet.³⁹

1) (Fig. 20-25) o. 1500-25, en sengotisk dekoration, der har omfattet hele nordkapellet, men som dog er gået tabt i den østre hvælvkappe samt

Fig. 21. Gregorsmessen (s. 6256), sengotisk kalkmaleri, o. 1500–25, nordkapellets nordvæg. Foto Arnold Mikkelsen 2018. – *The Gregorian Mass. Late Gothic wall painting, c. 1500–25, in the north chapel.*

søndre del af østvæggen. Udsmykningen har muligvis også dækket rummets øvrige vægflader, men der er ikke konstateret spor efter bemaling her. Billedernes generelle bevaringstilstand og detaljernes autenticitet kan diskuteres (jf. fig. 70–75), men trods de hårdhændede retoucheringer og supplerede elementer, der nu indgår i kompositionen, må kalkmaleriernes overordnede ikonografiske program betragtes som intakt.

Kapellets østvæg, nord for det sekundære vindue (jf. s. 6251), har en fremstilling af den *Apokalyptiske Madonna* omsluttet af en flammende solgissel og en rosenkrans (fig. 20). Motivet er indrammet foroven og forneden af vandrette, okkergule bånd. Jomfru Maria står på måneseglet, kronet og med glorie, iklædt brunrød, fodsid kjortel og en grøn kappe. I sin ene arm bærer hun det næsten

nøgne Jesusbarn, mens hun med den anden griber sig til hjertet som udtryk for sin kærlighed til sønnen. Hendes blik er rettet mod barnet. Jesus, i Marias favn, er fragmentarisk og har mistet sin ene arm, men med den anden gør han en bydende gestus frem mod sin mor og har formentligt holdt en lilje i hånden. Hans blik er rettet ud imod beskueren.

Jomfru Maria og barnet er, som sagt, indrammet af en rosenkrans, der dog kun er markeret i billedets nedre halvdel med 21 store, brunrøde perler. Kransen erstattes i den øvre halvdel af en stærkt fragmentarisk minuskelindskrift, der ikke længere kan tydes.

I motivets hjørner er de fire evangelisters symboler anbragt; nederst mod nord er ørnen (Johannes), fragmentarisk, mens englen (Mattæus),

Fig. 22. Marias Himmelkroning (s. 6255), sengotisk kalkmaleri, o. 1500–25, nordkapellets østvæg. Foto Arnold Mikkelsen 2018. – *The Coronation of the Virgin. Late Gothic wall painting, c. 1500–25, in the north chapel.*

ligeledes fragmentarisk, sidder i syd. Øverst, mod nord, er den bevingede løve (Markus). Oksen (Lukas) burde være anbragt øverst imod syd, men denne er forsvundet; sandsynligvis da vinduet blev udhugget (jf. s. 6251).

Kapellets nordvæg er smykket med to scener, adskilt af vinduet (jf. s. 6247). Mod øst er en fremstilling af *Marias Himmelkroning* (fig. 22). Her vises Jomfru Maria siddende på en gulbrun bänk mellem sin søn Kristus og Gud Faderen; sammen sætter de en stjerneprydet krone på Maria og op-
højer hende til himmeldronningen. Jomfru Maria, med udslået, gyldent hår, er iklædt en brun, fodsid kjortel og en hvid kappe. Hun har foldede hænder og ser direkte frem imod beskueren. Gud Faderen, der er fragmentarisk omkring ansigtet og overkroppen, sidder i en hvid kjortel og har en

grøn kappe over skuldrene. På hovedet bærer han en gylden, korsprydet bøjlekrone og med sin venstre hånd griber han om et rigssæble. Kristus sidder med blottet bryst og fremviser sit sidesår, som han griber omkring med den venstre hånd; hånden har et tydeligt sår efter naglen. Kristi hår er langt, bølget og han har et kraftigt, tvedelt fuldskæg. Om hovedet bærer han en grøn tornekrone, der har mistet de fleste af sine detaljer, mens hans skuldre er svøbt i en brun kappe, og et grønt lændeklæde er vundet om hans hofte. Både Gud og Kristus er udstyret med tydelige glorier, mens Marias glorie er delvist skjult i motivet. Bag kroningen flankerer to diminutive, musicerende engle scenen. Mod øst spiller en blond engel, med hvid kjortel og vinger i grøn og gul, på et instrument, der formentlig er en lut. Mod vest er en fragmentarisk engel i

en brun kjortel, som spiller på en panfløjte eller et håndorgel.⁴⁰ Mellem englene og kroningen er baggrunden udfyldt af runde, brunrøde prikker, fligede krabbeblade langs hvælvrribben samt to skriftbånd. Det længste skriftbånd snor sig vilt over Kristus og Maria og rummer en minuskelindskrift, der lyder: »salomonis regis prudentissimi m[ate]r coronata« (»den vise kong Salomons mor krones«). Det andet, kortere bånd, snor sig over Gud og den lutsplillende engel. Minuskelindskriften er stærkt fragmentarisk og lader sig ikke længere læse.

På *nordvæggens vestside* er den såkaldte *Gregorsmesse* gengivet (fig. 21). Scenen illustrerer det til pave Gregor den Store tilskrevne mirakel, at Kristus viste sig for ham, mens han celebrerede messen.⁴¹ I billedet ses paven knælende for sit alter med hænderne foldet i bøn. Scenen udspiller sig inden døre, vist ved to rundbuede vinduer på hver side af alteret med blyindfattede, sparreformede ruder. Paven er iklædt hvid kjortel og en ligeledes hvid messekåbe med grøn kant og krave. Hans bare hoved, med tonsur, er omgivet af en glorie. Pavens blik er rettet mod Kristus på alteret. Gregor flankeres af to knælende diakoner, begge langhårede og iklædt hvide messeskjorter med brune kjortler underneden. Diakonerne holder begge et stort lys eller lys på en stage, mens den østre af diakonerne også holder messeklokken, som han sandsynligvis ringer. Begge diakoner ser op mod Kristus, der toner frem foran paven.

Alteret, forsamlingen knæler ved, er fremstillet som en gråbrun konstruktion med profileret overkant. Det er dækket af en hvid dug med grønne frynser, der hænger ud over alterets forkant, mens et gyldent retabel i en brun træramme er anbragt bagerst på bordet. Endvidere står også to gyldne lysestager på alteret. En opslået missale støtter mod den vestre stage, hvori der er skrevet en tekst med røde minuskler, som dog ikke udgør egentlige ord. En slank alterkalk med bred standfod og knop på stilken er placeret centralt på bordet. Midt i alt dette, på alteret, står en lille Kristus med kraftigt, mørkt fuldskæg, kun iklædt lændeklæde. Han har tornekrone på hovedet og omgives af en korsglorie. Med sin ene hånd klemmer han blodet fra sit sidesår ned i kalken

på bordet, den anden hånd er åben og hævet, så såret fra naglen kan ses, præcis som det ene ben er skudt frem, så såret i foden er synligt.

Til begge sider for alteret står der gejstlige, der bevidner miraklet, som udspiller sig. Mod øst står to biskopper i fuldt ornat. Den forreste bisp i grøn kjortel og hvid kappe har en bispestav med gyldent hoved i sin ene hånd, med den anden peger han frem mod alteret, mens den bagerste bisp i hvid kjortel og grøn kappe holder en bønnebog frem for sig. På alterets anden side står en kardinal og læser i en grøn bønnebog, iklædt sin røde standsdragt med gyldent for, mens en anden kardinal, iklædt grøn værdighedsdragt, er vist med en talende gestik; han fortæller formentlig sin sidemand om hændelsen.

I *hvælvkapperne* er scener udmalet, der kredser om Jomfru Marias historie op til og umiddelbart efter Jesus' fødsel. Fortællingen begynder i *nordkappen*, hvor *Bebudelsen* er fremstillet (fig. 23). Scenen udspiller sig indendørs på et grønt og hvidt flisegulv med paneler på væggen bag scenens aktører. Maria sidder mod øst på en bæk, hvorpå der er anbragt kvadratiske puder og en profileret vase med tre blomster, nok liljer. Hun har udsået hår og glorie om hovedet. Hendes ansigt er bøjet ned og hænderne hævet i en overrasket gestus. Maria er iført en grøn kjole med markeret halskrave og har en hvid kappe over skuldrene, hvis for er rødbrunt. Både kjole og kappe er karakteriseret ved at være ganske stofrige og ligger med dybe foldekast. Over hende løber et snoet skriftbånd med en minuskelindskrift, hvor hvert ord er adskilt med et lille rødt ornament: »ecce ancilla d[o]m[ini]« (»jeg er herrens tjenerinde«). Fra nord træder ærkeenglen Gabriel frem på bare fødder. Han har tvefarvede vinger, langt hår og en glorie om hovedet, der krones af et kors. Gabriel er iført dekoreret, hvid kjortel og en fornem, brun kappe med pyntede kanter. Med sin ene hånd holder han et jagthorn til munden, med den anden griber han om et vilt skriftbånd. Minuskelindskriften, hvor hvert ord er adskilt med røde ornament, læses: »Ave gratia plena tecu[m] d[o]m[inu]s« (»Hil dig, fuld af nåde, Herren er med dig«). Foran Gabriel løber tre slanke jagthunde, nok mynder, med en bjælde

Fig. 23. Bebudelsen (s. 6256), sengotisk kalkmaleri, o. 1500–25, nordkapellets nordre hvælvkappe. Foto Arnold Mikkelsen 2018. – *The Annunciation. Late Gothic wall painting, c. 1500–25, in the north chapel.*

i halsbåndet og krølle på halen. Hver hund er allegorisk navngivet med skriftbånd, hvori der med minuskler kan læses: »caritas« (»kærlighed«), »spes« (»håb«) og »fides« (»tro«).

Over jagthundene, midt mellem Gabriel og Maria, kommer Gud til syne, iklædt kjortel og kappe, i en flammende cirkel. På hovedet bærer han en krone og i hånden et rigsæble. Fra Gud, med retning mod Maria, svæver forrest Helligånden i form af en due og bag denne svæver en lille Kristus, udført nøgen med langt hår og fuldskæg. Hans hoved omgives af korsglorien, og han bærer et T-kors i favnen, hvorpå tornekronen hænger. Stråler fra flammekransen omkring Gud følger Kristus og Helligånden, hvorved det vises, at de glider hen imod Maria på en strøm af lys.

Englens ord og Marias svar udgør den traditionelle udveksling, der ifølge middelalderlig konvention som oftest gengives i scenen. Mere udsædvanlig er fremstillingen af Gabriel, jægeren, der driver Helligånden ind i Maria. Motivet er internationalt velkendt, men sjældent i dansk kalk-

maleri. Det optræder dog i en omtrent samtidig udsmykning i Gislev Kirke (Svendborg amt). Motivet genfindes også på det ligeledes omtrent samtidige antemensale fra Gyrstinge Kirke (DK Sorø 390). Det udspringer af en sammenlægning af den traditionelle ikonografi for Bebudelsen og den såkaldte enhjørningejagt. Ifølge senantik tradition kunne duften fra en jomfrus skød lokke den vilde enhjørning til og tæmme denne, så dyret lod sig indfange af jægeren. Den tradition blev i løbet af den tidligste middelalder knyttet sammen med Jomfru Maria, således at enhjørningen blev et billede på Helligånden, som lader sig indfange i Maria og derved lader Jesus blive født.⁴² I Søndersø er enhjørningen imidlertid ikke til stede, og det er alene jægeren, der gør arbejdet. Noget kunne dog tyde på, at enhjørningen var en del af den oprindelige koncipering af scenen, idet de nederste foldekast i Marias kjole og kappe er ganske uregelmæssige og synes at antyde, at der har været en lille enhjørning foran hende, som har haft sit hoved i hendes skød, hvilket kendes fra grafiske

Fig. 24. Jesu Fødsel (s. 6258), sengotisk kalkmaleri, o. 1500-25, nordkapellets søndre hvælvkappe. Foto Arnold Mikkelsen 2018. – *The Nativity scene. Late Gothic wall painting, c. 1500-25, in the north chapel.*

arbejder med samme motiv.⁴³ Enhjørningen må dog allerede ved selve udførelsen være blevet valgt fra, således at det legendariske indhold i billedet er blevet nedtonet. En anden mulighed er, at sporene efter enhjørningen var så svage under billedernes første afdækning 1898-99, at konservator Eigil Rothe ikke genkendte enhjørningen og derfor integrerede resterne af denne i Marias kjole.

Sydskappen rummer en fremstilling af *Jesu Fødsel* (fig. 24). Scenen udspiller sig dels inde i stalden, dels ude foran bygningen. Maria knæler med foldede hænder inden døre på et ternet, gulbrunt og sort gulv. Hun er klædt i en folderig, grøn kjole med grå krave og en hvid kappe med gråt for. Hendes gyldne hår er udslået og omgivet af en glorie, mens hendes blik hviler på den nyfødte Jesus. Over for Maria, uden for staldbygningen, knæler den aldrende, skæggede og halvskallede Josef. Han er klædt som en rejsende i en grov, mørkebrun robe og en lysere, brun hætte, med et gråhvidt bælte om livet. I sin ene hånd holder han en vandrestok, i den anden holder han et lys

frem. Mellem Maria og Josef ligger Jesus på staldens gulv. Han er nøgen, men foruden sin glorie indsvøbt i en ring af lys. Barnets blik og hænder er rettet op imod Maria.

I billedets mellemgrund svæver to lyshårede engle med tvefarvede vinger over den lille Jesus med hænderne foldet i bøn. Mellem dem løber et skriftbånd, hvor der med svært læsbare minuskler formentlig læses: »gloria in exe[lsis]« (»ære være [Gud] i det højeste«). Bag Maria er staldens sadeltag gengivet, og igennem en åben bue ser man æslet og oxen ved deres krybbe. Æslet æder fortsat uanfægtet af miraklet i stalden, mens oxen lydhørt har løftet hovedet og ser mod frelseren.⁴⁴

Et rigt scenisk liv udspiller sig i billedets baggrund, hvor man øverst i hvælvkappen finder *Forkyndelsen for Hyrderne*. En svævende engel med tvefarvede vinger viser sig her for små hyrder. Den ene sidder med sin hyrdestav og løfter overrasket hånden, den anden spiller sækkepibe, mens får græsser på marken imellem dem. Fra englens hænder, foldet i bøn, udgår et slynget skriftbånd

Fig. 25. Kongernes Tilbedelse (s. 6259), sengotisk kalkmaleri, o. 1500-25, nordkapellets vestre hvælvkappe. Foto Arnold Mikkelsen 2018. – *Adoration of the Magi. Late Gothic wall painting, c. 1500-25, in the north chapel.*

med en udvisket minuskeltekst, der formentlig lyder: »ecce enim evangelizo vobis gaudium magnum« (»se, jeg forkynnder jer en stor glæde«), svarende til engelsk hilsen til hyrderne i *Vulgata* (Lukas 2:10). Hyrderne er del af en større landskabsfremstilling, som foruden marker og landevej rummer en byskildring med høje kirkespir og verdslige huse med kamtakkede gavle samt en byport med faldegitter. Endvidere er der vist en havn eller bugt, hvor en stor og to mindre kogegelnende fartøjer ligger opankret.

I *vestkappen* er *Kongernes Tilbedelse* malet (fig. 25). Tilbedelsscenen udspiller sig inden døre, hvilket angives ved den kvaderstensarkitektur, der rejser sig bag den hellige familie. Josef sidder foran en rundbuet port, og murene, der over Maria er afdækket med røde tagsten, gennembyrdes af rektangulære vinduer. Endvidere er alle scenens aktører anbragt på et gulbrunt gulv, adskilt fra scenens baggrund med en kraftig, rødbrun streg.

Jomfru Maria sidder med den nyfødte Jesus i skødet på en kasselignende bænk. Maria, med

glorie om hovedet, er iklædt en lang, grøn kjole med pyntede kanter og halsåbning. Hendes gyldne hår hænger løst, og hun har en hvid kappe om skuldrene; under kjortlen titter nederst en spids sko frem. Jesus, med lange, gyldne lokker og korsglorie om hovedet, er nøgen. Både Maria og Jesus har opmærksomheden rettet imod kongerne, der frembringer deres gaver.

Den forreste og ældste af de tre konger knæler foran Maria og Jesus. Han overrækker et udskåret skrin til den nyfødte, der griber ud efter gaven. Den hvidhårede konge er langskægget og skallet. Han er iklædt en pyntet brun og hvid kjortel med en form for hætte eller lang krave over en gulbrun kjortel. Om livet har han et bælte med et spænde udformet som en blomst. Den midterste, midaldrende konge står og peger på et drikkehorn indfattet med gylden standfod og overbygning. Han er iført en gylden robe med lange, tvefarvede pynteærmer i hvid og grøn. Om skuldrene har han en pelskåbe, og på hovedet bærer han en stor krone. Kongens brune hår og skæg er langt

og hans mine bister. Den bagerste konge er yngst. Han er iført stramme, brune hoser og store, bløde støvler med spids snude. På overkroppen har han en mørk skjorte med hvide kanter og en grøn kappe slænget over den ene skulder. Han er uden skæg og har kort, krøllet hår. I den ene hånd bærer han en gylden, chrismatorie-lignende beholder, som han peger på med den anden hånd.

Bag Maria og Jesus knæler den gamle Josef, klædt som vandringsmand i brun kjortel med hætte og en stok i hånden. Han er gengivet gråhåret, halvskallet og med kort skæg.

Et landskab åbner sig bag scenen. Her ses et rishegn med en tømret port, der åbner ud til en landevej, der skærer sig gennem et bakket, grønt landskab med enlige træer på toppene. En by med spir, tårne og kamtakkede gavle ses mod nord. Byen omgives af en høj mur med skydeskår, og et porttårn med faldegitter møder landevejen. Meget små vignetter er også indsat på landevejen. En rytter til hest, en kvinde med et åg og en ældre kvinde med forklæde og stok ses alle på landevejen, mens en galge er rejst på horisontlinjens bakkedrag.

Teknik og farver. Maleriet er, som nævnt, hårdt restaureret (jf. fig. 70–75), men det er stadig muligt at danne sig et indtryk af den oprindelige udførelse, der må karakteriseres som sofistikeret i forhold til ganske mange andre sengotiske kalkmalerier bevaret i kirkerne. Malerne har opereret med både brune og sorte konturstreger samt forskellige karnationstoner og skyggevirkning, blandt andet gennem skraveringer. Endvidere er der med streger indikeret forskellige teksturer i persongalleriets klædedragter, således at det tydeligt kan aflæses, hvad der er vadmél, pels og finere stoffer. Hertil kommer veludviklede foldekast i de stofrige klædedragter og den bevidste brug af dybdevirkning i scenernes baggrund, som går væsentligt længere i detaljerne, end det vi normalt møder i kalkmaleriet, men som i stedet kan genfindes på altertavlernes bemalede paneler.⁴⁵

Farvepaletten er begrænset og unuanceret i forhold til den omhu, tegnearbejdet er udført med, hvilket muligvis skyldes, at farverne er dekomponerede. Nu fremstår scenerne dermed i okkerbrune nuancer, kobbergrøn og gråsort.

Program. Der er ikke nogen kilder, som fortæller om kapellets stiftelse eller dedikation, men at dømme ud fra de bevarede billeder kan der næppe være nogen tvivl om, at det har været viet Jomfru Maria. Hvælvkappernes billeder sammenfatter, som allerede bemærket af Francis Beckett, de såkaldte Marias syv glæder.⁴⁶ Motivet, der voksede frem under påvirkning af franciskansk tænkning, er således en dobbelt fejring af Maria som himmeldronning, den fremmeste blandt helgenerne, og mindst lige så vigtigt inkarnationen, altså Jesu menneskevorden. Mens Maria er hovedpersonen, er det hele dog afhængigt af Kristus, der er det underliggende fokus for billederne. Hvælvkappernes program rummer flere detaljer, der understreger motivernes ophav i en franciskansk tankeverden. Hele fødselsscenens overordnede komposition såvel som den allerede omtalte detalje omkring oksens andagt og æslets manglende opmærksomhed hører til i tiggerordenens univers. Det samme gør lyset, som Josef bærer i fødselsscenen.⁴⁷ Tanken er her, at den nyfødte Jesus, verdens lys, lyser så stærkt, at han blændede det lys, som Josef holdt. Under påvirkning fra franciskanerne gjorde Birgitta af Vadstena blandt andet motivet vigtigt i sine åbenbaringer og fik derved bragt både dette og scenens generelle disposition videre ud i kunsten.

Gregorsmessen, der i middelalderen blev betegnet som Gregors vision, var et af senmiddelalderens mest populære andagtsbilleder og et motiv, der fra slutningen af middelalderen i stigende grad blev fremstillet som en liturgisk scene, hvor messens deltagere og billedets beskuer bliver del af pavens syn. Billedets ikonografiske udviklingshistorie er kompleks, men et væsentligt element i denne udvikling er billedets funktion som stadfæstelse eller dokumentation af inkarnationen. Jesus blev menneske, kød og blod, og pave Gregor så dette legeme i sin vision. Alle andre måtte nøjes med pavens vidnesbyrd og billederne af dette samt ikke mindst finde Kristi kød og blod i nadveren. For kapellets program er motivet en bekræftelse og udbygning af det inkarnationstema, som hvælvkappernes billeder indeholder. Igennem billederne får vi samlet fortællingen om, hvordan Maria blev udvalgt til at føre Kristus ind i verden, hvordan han fortsat kan

mødes i kød og blod på alteret, og hvordan Maria hylides for sin rolle i den proces.

Hvis der ikke er tale om en misforståelse under billedernes afdækning, forbliver det et åbent spørgsmål, hvorfor man fravalgte enhjørningen i bebudelsesscenen og i stedet tilføjede den lille Jesusfigur, der rejser på lyset frem mod Maria. En forsigtig tolkning på dette kunne være, at man i samklang med tidens teologiske tænkning ønskede at nedtone det legendariske indhold i scenen og gøre det kristologiske tydeligere ved rent faktisk at male Jesus ind i fremstillingen.

Værksted, stil, stifter og datering. Billedernes kvalitet er sjælden i dansk senmiddelalderlig kalkmaleri. Udsmykningens gennemførte karakter er ligeledes usædvanlig, men udsmykningen er forsøgsvis bragt sammen med kalkmalerierne i Rønninge Kirke (s. 3738), hvor der er ligheder i ansigternes typer og fremstilling, såsom de alvorlige miner og de rynkede bryn og klædedragternes udformning. Billederne i Rønninge er dog væsentligt mere enkle end udsmykningen i Sønder sø.

Stilistisk hører kalkmalerierne til i gruppen af udsmykninger fra 1500-tallets første tiår. Scenerne, såsom Bebudelsen og Kongernes Tilbedelse, bærer fortsat præg af den fornyede elegance i formsproget, der karakteriserede dele af formsproget i 1400-tallets slutning, mens klædedragterne, der vises i billederne, er typiske for tiden omkring 1500. Enhjørningejagten og Gregorsmessen er motiver, der for alvor bliver populære i 1400-tallets sidste tiår, og deres popularitet voksede i 1500-tallets begyndelse. Det samme gjorde interessen for baggrundsdetaljer i altertavlernes fremstillinger, hvilket tydeligvis også har påvirket udsmykningen i kapellet. Man kan da også notere sig et slægtskab i maleriernes detaljer med de samtidige malere, som Claus Bergs værksted i Odense benyttede.⁴⁸

Hvem der stod bag udsmykningen, vides ikke, men Francis Beckett var ikke i tvivl om, at Eiler Bryske var stifteren af kapellet og malerierne.⁴⁹ Eiler Bryske ejede Dallund og var også i besiddelse af Margaard i Vigerslev sogn i de første tiår af 1500-tallet. Han er således et fornuftigt bud på en mulig stifter, men dette er et gæt, der ikke lader sig dokumentere i kilderne

Teoretisk kunne alt dette samlet pege på en datering i 1400-tallets slutning, men det fremstår mere sandsynligt at indtænke en vis forsinkelse, for at alle disse samtidige stiltræk og motiver skulle kunne mødes i et program af denne type, hvorfor billederne må dateres o. 1500-25, men snarere tidligt end sent inden for denne ramme.

†*Kalkmalerier. 1)* (Fig. 26) o. 1575-1600, en renaissanceudsmykning påvist i skibets sydøstre hjørne. Det begrænsede parti af udsmykningen, der blev frilagt, var et udelukkende ornamentalt arbejde udformet som paneler eller skinarkitektur med marmorerede detaljer. Mod syd har hvælpillen været bemalet med en indfældet søjle under en velartikuleret kapitæl med tandsnitsfrise. Mod nord kunne der øjnes et mere usædvanligt panelværk, der oventil blev afsluttet i en fladbuget form.

Udsmykningen, der var udført i rød og gul med grøn marmorering, har givetvis dækket en stor del af skibet, hvis ikke hele kirken, og må være et resultat af den første store nyindretning af kirkerummet efter reformationen.

2) (Jf. fig. 27), o. 1700, en senbarok skinbaldakin, malet over prædikestolen (jf. s. 6275). Baldakinen, udført som folderigt stof, var malet i rød og stærkt fragmentarisk, da den blev påvist.

Fig. 26. †Kalkmalet arkitektonisk udsmykning, o. 1550-1600, i skibets sydøstre hjørne (s. 6261). Foto Mogens Larsen 1975, i NM. – *Wall-painted architectural decoration, c. 1550-1600, in the southeastern corner of the nave.*

Fig. 27. Indre set mod øst. Foto Chr. Axel Jensen 1911. – Interior looking east.

INVENTAR

Kirkens ældste inventargenstand er den romanske døbefont af 'midtfynsk' type, der er dekoreret med fremspringende relieffer af Kristus, Peter, Paulus(?) og en løve. Fra middelalderen stammer også alterbordet, der er opført i munkesten, et *vægskab, som nu er i Odense Bys Museer, et *røgelseskar i Nationalmuseet og ikke mindst den smukke jernbundne dør, som Cecilie Bernikesdatter Skinkel (Søblade) skænkede 1483 (jf. også †klokke ndf.).

Det ældste dåbsfad er et traditionelt Nürnbergfad fra 1500-tallet, der nu er taget ud af brug. Alterstagerne er sengotiske, o. 1550, mens to friser med Vifferts og Bryskes våbenskjolde, integreret i de forreste stolestader, formentlig stammer fra en (†)herskabsstol indrettet o. 1583. De almindelige stolestader går tilbage til 1631, men er siden ombygget og suppleret, ikke mindst i 1800-tallet. Prædikestolen og pulpituret blev begge indrettet på Eiler Høegs foranledning, førstnævnte i tiden 1645/50 og sidstnævnte efter Eiler Høeg fik tiladelse til at indrette gravkapel i søndre kapel.

Altersølvet er skænket af kirkeejer Broder Landorph 1710, om end disken siden er omsmeltet, sikkert i 1800-tallet. Alterkalken er udført af Matthis Simonsen, mens den oblatæske, Landorph skænkede, var lidt æl-

dre, fra 1697. Et forhenværende altermaleri, der nu er ophængt i sydkapellet, er anskaffet 1755 og forestiller Korsfæstelsen. Den ældste pengeblok er udført 1794, og en kopi af den er fra 1930.

Klingpungen er sandsynligvis fra 1800-tallet, ligesom den ældste klokke, der blev støbt 1849 af I. C. Gamst og H. C. Lund, København. Altersranken med støbejernsbalustre er udført 1857. I 1900-tallet anskaffedes flere lysekroner, bl.a. 1916 og 1958, mens præsterækketavlerne formentlig er fra 1924. Kirkeskibet er udført af Jens Henrik Olsen i 1925 og syvstagen af gørtler J. P. Iversen, Hjørring 1933. Altertavlen og alterbordspanelerne er tegnet af H. G. Skovgaard og udført 1949, førstnævnte med et Korsfæstelsesmaleri af Stefan Viggo Pedersen.

I nyeste tid er anskaffet en ekstra alterkalk, der benyttes til saftvand samt et dåbsfad med tilhørende alterkande udført 2009 af Søren Weitemeyer. En ekstra klokke blev anskaffet 2016 og er støbt af Petit & Fritsen, Nederlandene, og endelig er der 2020 anskaffet stole tegnet af Hans Wegner.

Farvesætning og istandsættelser. Kirken står overvejende i en farvesætning fra 1974-78 i grå og støvede grågrønne og gråblå nuancer. Denne er opfrisket 2020, og i den forbindelse blev stolestaderne malet blomme-farvede.¹⁸

Fig. 28. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Interior looking east.*

De ældste, bevarede oplysninger om kirkerummet stammer fra biskop Jacob Madsens visitats 1590, hvorunder han noterer, at kirken var prydet af en senmiddelalderlig *†*altertavle med Korsfæstelsesskildring og apostlene på fløjene, at døbefonten stod i nordre kapel, at prædikestolen var simpel og hvilede på en muret base, samt at (*†*)skriftestolene var gode. Desuden stod der et lille *†*sejerværk i kirken.

Stolestaderne blev fornyet 1631 og synes oprindeligt at have stået i blankt træ, måske med enkelte stafferede detaljer. Dette farveskema gik også igen på den prædikestol, Eiler Høeg og Else Krabbe skænkede frem mod 1650. Desuden kan det have forekommet på det karlepulpitur, ægteparret lod indrette i skibets vestende 1647 som kompensation for sløjfningen af stolestaderne i søndre kapel, hvor parret indrettede deres gravkapel. Kirken blev repareret 1723, og der blev derefter foretaget en ny tildeling af stolestaderne.⁹ Det var formentlig på dette tidspunkt, inventaret blev nymalet i lyseblåt med blåmarmorering og varmgrå detaljer. Denne farvesætning er givetvis identisk med den 'smagløse staffering', som 1846 blev kritiseret for at vansire kirken.²¹ På dette tidspunkt blev der opstillet en ny *†*alterskranke, og *†*alterklædet blev fornyet. 1849 blev inventaret nymalet, og dets hovedstykker stod herefter i egetræsådring. Før 1910 blev egetræsådrin-

gen opfrisket i en mørkebrun tone med detaljer i forgyldning; prædikestolen havde da grønmarmerede storfelter. 1923 blev stolestaderne malet i lys grågrøn med blå bund for gavlene. Ved Ebbe Lehn Petersens hovedindsættelse 1974-78 blev sidstnævnte ændret til støvet rød ved konservator Ernst Trier.⁵⁰

Alterbord (fig. 29), muret af munkesten, 185×85 cm og 98 cm højt. Bordet er hult med en luge etableret i bordpladen bag altertavlen. 90 cm fra østvæggen. Det beklædes med et *alterpanel* fra 1949, der er skåret som en helhed med altertavlen (ndf.) og ligesom denne tegnet af H. G. Skovgaard. Frontpanelets fyldning indrammes af svære, stiliserede pilastre og har en fylding med en medaljon, der rummer et chi-ro-monogram. Bordet står i douce, grågrønne og grå toner fra kirkens hovedindsættelse 1974-78.

*†*Alterklæder. 1) Nævnt 1846, da det ønskedes opfarvet eller fornyet.²¹ 2) 1848,²¹ formentlig identisk med det 'røde klæde', der er nævnt 1862,¹¹ ligesom det kan være dette, man 1884 ønskede at montere et kors af guldbrokade på.¹⁴

Fig. 29. Korets indre med altertavle tegnet af H. G. Skovgaard (s. 6264). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Interior of the chancel with altarpiece drawn by H. G. Skovgaard.*

Altertavlen (fig. 29), 1949, er tegnet af arkitekt H. G. Skovgaard og udført af snedker Knud Nørrelund. Den er arkitektonisk opbygget med et storfelt, der flankeres af dobbelte, delvist overlappende pilastre. Under storfeltet er et smalt postament med tre tværrektangulære fyldinger, mens topstykket er udført som en trekantgavl med afskårne hjørner og rummer et relief af en solgisel. I tavlens bagside er skåret med versaler: »Arkitekt/ H. G. Skovgaard/ maler Stefan Viggo Pedersen/ snedker/ Knud Nørrelund/ 1949«.

Altertavlen står i samme douce, grågrønne og grå staffering fra 2020 som alterbordet.

Altermaleri (fig. 30), 1949, malet i olie på træplade, 186×150 cm, af Stefan Viggo Pedersen, bærer i de nedre hjørner signaturen »SVP« henholdsvis dateringen »1949.«. Maleriet forestiller *Korsfæstelsen* med en muskuløs og majestætisk Kristus hængende på korset i billedets midte og udfyldende så godt som hele billedfeltets højde. Han er iklædt lændeklæde og hænger på korset med krydsede fødder og hoften skudt ud mod sin venstre side; hovedet hviler mod hans venstre skulder. Omkring Kristus ses otte figurer, herunder Maria Magdalene, der er iklædt en hvid kjole og knæler i forgrunden med armene rakt op mod Kristus.

Fig. 30. Korsfæstelsen, malet 1949 af Stefan Viggo Pedersen (s. 6264). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *The Crucifixion*, painted in 1949 by Stefan Viggo Pedersen

Hun spejles af en blond kvinde, der er iklædt lyserød dragt og er faldet på knæ med hænderne for sit ansigt. I venstre baggrund ses to figurer, det må være Josef af Arimetæa og Nicodemus, den ene står grådkvalt, mens den anden har en stige i hænderne og skal til at påbegynde korsnedtagningen. Til højre bag korset bliver Maria trøstet af to personer, hvoraf den ene må være Johannes.

På maleriets bagside har kunstneren malet oplysninger om dets tekniske udførelse med henblik på fremtidig konservering.

Både Stefan Viggo Pedersen og H. G. Skovgaard var en del af det grundtvigske kunstnermiljø,

og det må lægges til grund, at dette har spillet en rolle, da opgaven tilfaldt dem. Stefan Viggo Pedersens modellering af sine figurer såvel som maleriets farveholdning viser samtidig kunstnerens nære tilknytning til den såkaldte Wanscherkreds, hvoriblandt det traditionelle og monumentale figurmaleri blev holdt i hævd. Kompositionen går tilbage til et maleri fra 1945, der 1979 blev anskaffet som altermaleri i den nyopførte Skt. Jørgen Kirke i Næstved. Efter 1945 blev kompositionen videreudviklet i den mere dramatiske retning, der kendetegner Sønderøsmaleriet, da Pedersen malede sit alterbillede til Bigum Kirke (1946, Vi-

Fig. 31. Altermaleri, o. 1750 (s. 6266). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – Altarpainting, c. 1750.

borg Amt): Motivet blev gjort højere og Kristus markant større, samtidig fik hans krop tilført en dynamisk vridning, mens Maria Magdalene nu gestikulerer inderligt.⁵¹ Stefan Viggo Pedersen har udført talrige kirkelige udsmykninger, både i form af altermalerier, glasmosaikker og fresker.⁵²

En (†)altertavle fra 1755 kendes fra ældre fotografier (f.eks. fig. 27). De viser, at den omfattede et storfelt, der var stillet på et højt postament, og som givetvis blev kronet af en gavl, hvis nærmere udseende ikke længere kendes. Postamentet opbevares på kirkens loft og fremstår brunmalet med citat af 1 Joh. 1,7 i guldfraktur og indrammet af et malet felt med hjørner af akantusornamentik.

Tavlens alder kendes fra en oplysning på altermaleriets blændramme: »Gort af nye af Eyler Sniker in (?) Jysker(?) og Malet af Jullius Post Levert 1755. RiPaReret af Gustav Pedersen i Amager (dvs. Amagergaard, Vigerslev Sogn) den 8. juli blev hun færdig Aar 1779«.⁵³ Det er sandsynligt, at indskriften henviser til udfærdigelsen af selve altertavlen snarere end altermaleriet; Ejler Snedker må i alle tilfælde udelukkende have arbejdet på førstnævnte.

Det tilhørende *altermaleri* (fig. 31) forestiller *Korsfæstelsen* og er udført i olie på lærred, 248×215 cm.⁵⁴ Kristus hænger i næsten strakte arme med lukkede øjne og hovedet duvende mod højre skulder. Ved korsets fod knæler Maria Magda-

lene, idet hun holder om korstræet. Ved hendes side står Maria med blikket rettet op mod sin søn og udsåede hænder, mens Johannes er svøbt i sin kappe, gestikulerer med begge hænder og ser mod Kristus. Baggrunden er malet som en nattehimmel over et grønligt jordsmon.

Maleriet må anses for en variant over Hendrik Krocks maleri fra 1728 i Vartov Kirke (*DK KbhBy* 4, 54),⁵⁵ idet Johannesfiguren er gentaget herfra, og idet begge blot omfatter figurer placeret i et tomt natlandskab. Kristus, Maria og den knælende Maria Magdalene er derimod gentaget fra Krocks figurrige Korsfæstelse fra 1724.⁵⁶ Maleriet er veludført, men afviger dog tydeligt fra Krocks egen malestil. Samtidig er kompositionen gjort en del bredere end Vartovbilledet, og figurerne står mere spredt om korset, hvilket kunne indikere, at maleriet er udført specifikt til at fungere i Søndersø Kirkes store kor. I så fald er det

altså malet o. 1755, næsten to årtier efter Krock døde og hans værksted blev opløst.⁵⁷ Maleriet er senest istandsat 2020. Det har været ophængt i søndre kapel, siden det blev fjernet fra altertavlen 1949.¹¹

†*Altertavle*, nævnt 1590 af biskop Jacob Madsen som rummende en skildring af *Korsfæstelsen* og de 12 apostle på fløjene; altså givetvis en traditionel, senmiddelalderlig skabsaltertavle.⁵⁸ Altertavlen må være kasseret i 1700-tallets midte, da ovennævnte (†)altertavle blev anskaffet. Et cirka 100×28 cm og 3 cm tykt egebræt med en kvartrund profil fra altertavlen blev fundet indmuret i en døråbning i søndre kapels østmur ved kirkens istandsættelse 1974 (jf. s. 6249).⁵⁹

Alterkalk. 1) (Jf. fig. 32), udført af Matthis Simonsen, Odense, og skænket sammen med oblatæsken af kirkeejer Broder Landorph 1710. Den 22 cm høje kalk har en cirkulær, flad fod, hvis pro-

Fig. 32. Matthis Simonsens alterkalk og oblatæske fra 1697, begge skænket 1710 af kirkeejer Broder Landorph. Disken er fornyet i 1800-tallet (s. 6267–69). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Matthis Simonsen's chalice and wafer box from 1697, both donated in 1710 by the church owner Broder Landorph. Paten renewed in the 1800s.*

Fig. 33. Broder Landorps våbenskjold, detalje af alterkalken (s. 6268). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Arms of Broder Landorph, detail of chalice.*

fil er udført som en drevet pærestavsbort. Skaftet har midtled med fladoval knop og derunder nok en pærestavsbort. Bægeret har glatte sider, og på det er indgraveret Broder Landorps våbenskjold (Årvågenhedens trane) med initialerne »B.L.« og årstallet 1710 (fig. 33). På bægerets underside er stemplet med Matthis Simonsens mestermærke samt Odenses bymærke;⁶⁰ førstnævnte ses også under foden, hvor kalken endvidere er sikkerhedsmærket. Den blev oprindeligt skænket som en del af et altersæt (se †alterdisk ndf.). Senest restaureret 1990 af Bent Exner.⁶¹

2) (Jf. fig. 34), nyere, leveret af Fredberg Kirkesølvsmeden, Farsø. Den lille kalk, 14 cm høj, har fladhvælvet fod med et afsæt til standkanten, skaft med fladoval knop og et glat bæger. Under bunden er fabriksmærket stemplet. Den benyttes til saftvand.

Alterdisk (jf. fig. 32), 1800-tallet,⁶² måler 15 cm i diameter og er glat med et hjulkors samt et

cirkulært Jesusmonogram indgraveret på fanen. Under bunden er en sikkerhedsmærkning, men ingen sølvstempler.

Fig. 34. Alterkalk til børns nadvergang samt skummeske fra 1888 (s. 6268). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Chalice for children's Communion and skimmer from 1888.*

Fig. 35. Alterstager, o. 1550 (s. 6269). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Altar candlesticks, c. 1550.*

†*Alterdisk*, skænket 1710 af Broder Landorph sammen med alterkalken og oblatæskan (se disse). Den må derfor antages at være udført som et decideret altersæt med kalken og altså have været et af Matthis Simonsen arbejder. Disken var ifølge præsteindberetningen fra 1755 forgyldt og prydet af våben og initialer for giveren.²⁴ Omsmeltet i 1800-tallet til kirkens nuværende disk (se ovf.).

†*Altersæt*, nævnt 1646 som et sølvsæt.⁶³ Det blev formentlig anskaffet omkring 1605/09, eftersom Eiler Bryske på den tid havde 6½ lod sølv i sin beholdning til erstatning for en †*alterkalk*, der var blevet stjålet.⁶⁴

†*Sygesæt*, nævnt 1646 som værende af tin.⁶⁴

Oblatæske (jf. fig. 32) udført 169(7) og skænket 1710 af kirkeejер Broder Landorph sammen med alterkalken (se ovf.). Æsken er cylindrisk med bølgebort foroven og forneden. På siden er indgraveret Broder Landorphs hjelmprydede våben med initialerne »BL« og årstal »1710«. Under bunden findes Conrad Ludolfs guardejn-mærke, Københavns bymærke med årstal 169(7) samt månedsmærke for juli. Låget er fladkuppet og omkranses af en bølgebort; i dets centrum er monteret et støbt krucifiks.

Alterkande, udført af Bing & Grøndahl, 1800-tallets anden halvdel, 30 cm høj, af sortmalet porcelænen med et forgyldt kors.

Skummeske (jf. fig. 34), 1888,¹⁴ udført af L. R. Rasmussen, Bogen. Skeen er 16,5 cm lang med perforeret laf og snoet skaft, hvis ende er indgraveret med et plantemotiv i skønvirkestil. Under skaftet er et sølvstempel og en indgraveret sikkerhedsmærkning i kursiv. Skeen kendes fra talrige kirker på egnen, eksempelvis Skovby, Ore og Nørre Sandager (s. 5667, 5721 og 5795).

Alterstager (fig. 35), o. 1550. De 43 cm høje stager har en høj fod med svagt karnisprofileret overside og omtrent rette sider; begge dekorerede med indgraverede ringe. Foden hviler på tre ben udformet som løver. Skaftet er cylindrisk og deles af tre fladovale led, hvoraf det midterste er kraftigst. Lyseskålen spejler foden, men har mere markerede afsæt. Istandsæt 1974-78.⁶⁴

†*Alterstager*, udført 1817 af Christian Svendsen Nordberg, København. Fire stager af tin, der var udført i empirestil og stempelt med mestermærke og årstal »CNB/1817« samt mærke for engelsk tin (formentlig en engel).⁶⁵

Syvstage (fig. 36), 1933, udført af gørtler J. P. Iversen, Hjørring. Den 50 cm høje stage har en cirkulær fod, hvorpå der er indgraveret »Skænket

Fig. 36. Syvstage, skænket af menigheden 1933 (s. 6269). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Seven-branched candelabrum, donated by the congregation in 1933.*

Fig. 37. *Røgelseskar, 1200-tallets slutning (s. 6254). I NM. Foto Inger Marie Helgasdatter Mulvad 2021. – *Censer, end of 1200s.

af Menigheden i Søndersø Sogn 1933» samt et vers af B. S. Ingemanns salme 'I østen stiger solen op': »Du Soles Sol fra Betlehem, / hav Tak og Lov og Pris/ For hvert et Glimt fra Lysets Hjem/ Og fra dit Paradis!« Armene er firkantede og fra stammens kugleled udgår de i stiliserede blade. Lyseskålene er dekorerede med bladværk; på den ene er anført »J. P. Iversen/ Gørtler/ Hjørring«.

*Røgelseskar (fig. 37), 1200-tallets slutning, antagelig et nordtysk arbejde.⁶⁶ Det 19 cm høje kar består af en glat, halvkugleformet skål på en høj, konisk fod og et højt låg med en korsformet centralbygning, der rejser sig fra en svagt konisk underdel. Sidstnævnte har ligesom skålen en bort af punslede krydser under en ring af trekantede røghuller og zigzaglinjer. Bygningens gavle er spidst tøndehvælvede med 2×3 vinduesåbninger

og gavlknop. Siderne på det firkantede centraltårn har to vinduesfag flankeret af snosøjler. Pyramidetaget med ryggede og knoppe hjørner er afbrudt foroven og har været kronet af et tabt spir, muligvis korsformet og med øskener. Ophænget bestod af tre jernstænger fæstnet i øskener i såvel bund som låg og samlet i en bærerling. Karret tilhører en stor og ret ensartet gruppe, der ifølge Hiltrud Westermann-Angerhausen har en nordtysk oprindelse.⁶⁷ Det kom i L. S. Vedel Simonsens hænder fra forvalteren på Margård, hvorefter han 1856 skænkede det til Nationalmuseet (inv. nr. 15996).

Messehagler. 1) Nyere, leveret af Slabbinck, Belgien. Af grøn silke med korsmotiv og nålestriber af guldsnor; grønt for. 2) Nyere, af lysegul silke, dekoreret med en lodret bjælke af små kors. †*Messehagler.* 1) Nævnt 1590 af blå fløj.⁵ 2) Nævnt 1663–64 i kommissionssagen mod forhenværende stiftsskriver Niels Lauridsen, en messehagel angiveligt anskaffet for 38 sølvdalere af 'livfarvet' (det vil formentlig sige blegrodt), korthåret fløj med guldkors. Det anfægtedes, at prisen var alt for høj.⁶⁸ 3) Nævnt 1862, af rødt silkefløj med sølvkors.¹¹

*Vægskab, gotisk, af eg, 147×53 cm og 50 cm dybt. Det noget irregulære skab er hugget af en egeblok og forsynet med en enkelt hylde, som understøttes af to konsoller. I venstre rammekant er spor efter to hængsler. Vægskabe er ret hyppigt forekommende, om end der ofte kun er bevaret de murede gemmenicher, skabene var indsat i. Der ses dog endnu middelalderlige vægskabe i f.eks. Fraugde og Allerup kirker (s. 3558 og 3641), ligesom efterreformatoriske skabe er indsat i en middelalderlig gemmeniche i bl.a. Skeby Kirke (s. 4877). I forhold til disse skiller Søndersøskabet sig ud ved at være hugget af én blok. Det blev overdraget til Odense Bys Museer 1925 (inv. nr. KMO/1925/44).

Alterskranke (jf. fig. 29), 1857,²¹ femkantet med ornamenterede støbejernsbalustre, dog er hvert fag indrammet af bredere træbalustre. Håndlisten er høj og forsynet med en hylde til særkalke. Skranken står i douce, grågrønne og grå farver fra kirkens hovedstandsættelse 2020. 1862 stod den polstret med 'malet lærred'.¹¹ Støbejernsba-

lustrene er velkendte fra Nordfyn (jf. Bederslev Kirke, s. 5322).

†*Alterskranke*, nævnt 1846, da man ønskede at forandre den 'grelle farve og smagløse staffering'.²¹

Døbefont (fig. 38-41), romansk, af grå- og rødkornet granit, 96 cm høj. Foden er udformet som et omvendt terningkapitæl. Hjørnerne har kattehoveder i højt relief, givetvis løver eller pantere (jf. Rårup Kirke, *DK Vejle* 1426), idet der fra deres munde og til begge sider udgår planteranker, der

mødes i palmetter midt på fodens sider. Skaftleddet er kort, og en vulst formidler overgangen til kummen, der måler 75 cm i diameter og har rette sider. Kummen inddeles i fire felter af store figurer med fremspringende hoveder. Den ene forestiller en løve, mens de tre øvrige er siddende og forestiller dels Kristus med korsglorie, livets bog foran brystet og højre hånd hævet i en velsignende gestus (*Majestas Domini*), dels to apostle, hvoraf den ene sidder med sin nøgle og dermed kan identificeres som Peter. Den anden apostel

Fig. 38. Romansk døbefont (s. 6271). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Romanesque font*.

Fig. 39–40. Døbefonten (s. 6271). 39. Set mod syd med fremstilling af Peter med nøglen. 40. Set mod øst med fremstilling af Kristus. Foto Inger Marie Helgasdatter Mulvad 2020. – Font. 39. Looking south showing St. Peter with the keys. 40. Looking east with figure of Christ.

Fig. 41. Døbefonten set mod vest med fremstilling af en løve (s. 6271). Foto Inger Marie Helgasdatter Mulvad 2020. – Font looking west with the figure of a lion.

har ingen attributter. Kummens fire felter udfyldes af dels fornævnte løves krop, der er hugget i profil, dels af planteornamentik. Langs kummens underkant løber en perlebort. Kummens underside er hugget som stiliserede blade. På kummens overkanter to diametralt modstillede huller, som nu er udfyldt med bly eller jern. Hullerne har fungeret som base for et *†fontelågs* stænger.

Med tanke på at Sønder sø Kirke var dedikeret til apostlene Peter og Paulus, og den ene af de to figurer på fonten forestiller netop Peter, må det overvejes, om den anden repræsenterer Paulus. Under sit besøg i kirken o. 1830 noterede Niels Ringe imidlertid, at der under figurerne var anført navnene Peter, Kristus og Johannes.⁶⁹ Disse navne, som utvivlsomt er sekundære, var endnu læselige 1924, men det vides ikke, hvad identifikationen af den tredje figur som Johannes bygger på.⁷⁰

Fonten hører til gruppen af såkaldt 'midt-fynske' fonte, der er kendetegnet ved alle de ovennævnte dekorative elementer.⁷¹ Til denne gruppe hører også fontene i Stenløse Kirke (s. 3143), Otterup

Fig. 42. Dåbsfad nr. 1, et Nürnbergarbejde fra 1500-tallet (s. 6273). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Baptismal dish no. 1, Nuremberg work from 1500s.*

Kirke (s. 4925) og ikke mindst fonten i Næsbyhoved Broby Kirke (s. 2711), hvis relief af Majestas Domini svarer helt til Sønder søfontens.

Fonten stod 1590 i det nordre kapel.⁵ 1870 blev den flyttet lidt ud fra væggen. Nu opstillet i skibets nordøsthjørne.

Dåbsfade. 1) (Fig. 42), et Nürnbergfad fra 1500-tallet, 44,5 cm i diameter, med fremstilling af Bebudelsen i bunden omgivet af en nu næsten fuldstændig udpudset minuskelindskrift samt en stemplet bort af fiskeblæreornamenter.⁷² På fanen er to stemplede ringe, inderst en række små m'er og yderst en rundbuefrise med liljeformede korsblomster. Ifølge Chr. Axel Jensen har der endvidere været indgraveret årstal 1583 og våben for Claus Eriksen Mormand til Løvested og hustru Anne Jepsdatter Falk (†efter 1589), som allerede i det tidlige 1900-tal var stærkt udslidte og nu ikke længere kan iagttages.⁶⁶ Hverken Mormand eller Falk synes at have haft nogen tilknytning til kirken, så der er næppe tale om en egentlig donation. Snarere viser våbenerne, at fadet oprindeligt

var i sekulær brug og først på et senere tidspunkt blev anskaffet af kirken til dåbsfad. Det blev taget ud af brug 2010 og sat i stand ved den lejlighed.

2) 1900-tallet, 28,5 cm i diameter, glat med dyb, flad bund, der gør det muligt at stille fadet i en trefod og benytte det til hjemme- og uden-dørsdåb.

Fig. 43. Dåbsfad nr. 3 (s. 6275) og dåbskande (s. 6275), udført 2009 af Søren Weitemeyer. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Baptismal dish no. 3 and baptismal jug, made in 2009 by Søren Weitemeyer.*

3) (Jf. fig. 43), 2009, udført af Søren Weitemeyer sammen med dåbskanden. Det store fad måler 62 cm i diameter, fordybningen er asymmetrisk placeret, sådan at fanen har plads til at stille den tilhørende dåbskande (s.d.) i en forhøjet ring på fanens bredeste stykke. Modsat denne er en medaljon med chi-rho-symbol.

Dåbskanden (jf. fig. 43) er udført 2009 af Søren Weitemeyer sammen med dåbsfad nr. 3. Den er konisk med højt svunget hank og medaljon med chi-rho-symbol på siden.

Prædikestol (fig. 44–49), 1645/50, skænket af Eiler Høeg og Else Krabbe til Dallund. Stol i fem fag med tilhørende himmel, opgang og muret sokkel.

Kurvens fem fag er alle udført som højrektangulære fyldinger, hvori der er monteret en figur i alle felter på nær det østligste, hvor der dog er tydelige spor efter en nu tabt figur (se nedenfor). Begyndende fra øst er de fire bevarede figurer som følger: Mattæus, der står med en åben bog i den ene hånd og den anden holdende beskyttende om barnet ved sin side. Markus, der hviler sin fod på løven, mens han holder sin åbne bog foran sig og den anden hånd foran sig. Herefter følger Kristus, der i nyere tid er omdannet til at forestille Johannes. Således er det klart, at figuren oprindeligt har holdt en sejrsfane i den ene hånd og en globe i den anden, men sidstnævnte er erstattet af en bog. Dens udseende svarer derfor ikke til Johannes' traditionelle ikonografi, navnlig hans ungdommelige træk og skæglose ansigt. I det sidste fag ses Lukas, der er skåret efter Adriaen Collaerts forlæg.⁷³ Fagene adskilles af glatte søjler med korintiske kapitæler.

De høje postamentfelter er glatte og adskilles af postamentfremspring udformet som svungne konsoller med bruskbarokke vrængemasker. For neden afsluttes stolen af en tandsnitsfrise. Frisen er tilsvarende høj og inddeles i glatte felter af bøjler med englehoveder. I frisefelterne er givernes våbenskjolde monterede. I de to østlige fag ses våbener tilhørende Eiler Høegs slægt, henholds-

Fig. 45. Engel på prædikestolens lydhimmel (s. 6275). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Angel on soundboard canopy of pulpit.*

vis Krumpen og Gøye samt Bryske og Lunge (Dyre). I det tredje fag ses givernes egne våbener, Høeg og Krabbe, inden Else Krabbes slægtsvåbener ses i de to sidste frisefelter: Juel og Friis, henholdsvis Ged og Rosenkrantz.

Lydhimlen er seksidet med glat frise, hvis sider er adskilt af fremspringende englehoveder. På himlen er stillet bruskbarokke topspir, der flankeres af små englefigurer (fig. 45), som tydeligvis har

Fig. 44. Prædikestolen, 1645/50 (s. 6275). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Pulpit, 1645/50.*

Fig. 46–47. Prædikestolens fag. 46. A. Mattæus med englen (s. 6275). 47. B. Markus med løven (s. 6275). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Bays of pulpit*. 46. A. *Matthew with the angel*. 47. B. *Mark with the lion*.

holdt nu tabte genstande i deres hænder; traditionelt ville der være tale om passionsinstrumenterne. Under loftet er en solgisel med nedhængende Helligåndsdue.

Kurven hviler på en muret, ottekantet sokkel fra 1925, da stolen blev flyttet til sin nuværende position ved den søndre del af triumfvæggen.¹⁴ Den erstattede en bærepille af træ (jf. fig. 27). Opgangen er også fra denne periode og erstattede en ældre med balustre udført som kraftige snosøjler (jf. fig. 27).

Stolen står i en douce staffering af grå, grågrøn og gråblå fra 1976, der senest er opfrisket 2020.¹⁸ En undersøgelse af stolen 1974 viste fire ældre stafferinger.³⁹ Oprindeligt har stolen stået i kun

delvis bemaling. I 1700-tallet og måske o. 1719, da opgangen også skulle fornyes (se ndf.), fik den en lys, blå farve, mens figurer og søjler var varm-grå og postament- samt frisefelter marmorerede i blåtone. Herover lå en brun egetræsådring, der må være identisk med nymalingen 1849.²¹ Siden blev egetræsådringen fornyet, og stolen blev o. 1910 beskrevet som egetræsådret med forgyldte lister og grøn marmorerede storfelter.⁶⁶ Stolen blev sat snedkermæssigt i stand og malet 1976 (jf. ovf.).

Spor i det østlige storfelt viser, at prædikestolen oprindeligt har haft fem figurer, og det er klart af omdannelsen af Kristusfiguren til Johannes Evangelisten (jf. ovf.), at stolen har vist såvel de fire evangelister som Kristus som Verdensher-

Fig. 48–49. Prædikestolens fag. 48. C. Kristus, omdannet til evangelisten Johannes (s. 6275). 49. D. Lukas (s. 6275). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Bays of pulpit. 48. C. Christ, transformed into John the Evangelist. 49. D. Luke.*

sker. Hvornår Johannes er blevet væk, vides ikke. Omdannelsen af Kristusfiguren er udført i det tidlige 1900-tal, måske 1925 i forbindelse med flytningen af stolen fra pillen mellem skibet og den søndre kapel til dens nuværende position ved triumfvæggens søndre del (fig. 27).

Våbenskjoldene i frisen etablerer en ramme for prædikestolens anskaffelse, idet den må være opstillet efter deres ægteskab 1632, men rimeligvis før Else Krabbes død 1655. Dette stemmer for så vidt overens med oplysningen fra 1631, at kirken havde brug for en prædikestol.³⁰ Stolens bruskbarokke udsmykning taler imidlertid imod en anskaffelse før slut-1630'erne, hvor dette stiludtryk for alvor bredte sig på Fyn. Dateringen under-

støttes endvidere af slægtskabet til herskabspulpet i kirkens sydende, som Eiler Høeg lod indrette o. 1647, og som han efter alt at dømme lod samme billedskærer udføre (jf. s. 6285).⁶⁶ Blandt det fynske materiale kan den bedst sammenlignes med prædikestolen i Guldbjerg Kirke fra 1648 (s. 5758), idet begge gør brug af storfelter med rektangulære, kraftigt profilerede fyldinger, foran hvilke der er placeret store figurer, konsoller som postamentfremspring og keruber samt vrængemasker som prydmotiver.

I 1719 var prædikestolsopgangen i meget dårlig stand og måtte fornyes.⁷⁴ 1849 blev den flyttet til sin nuværende plads ved triumfbuens søndre vange. Stolen blev istandsat 1925 (jf. ovf.).

†*Prædikestol*, nævnt 1590 af biskop Jacob Madsen som ‘arm’ og placeret på en muret sokkel.⁵

Stolestader (fig. 50, jf. fig. 28), 1631, med fornyede ryglæn og sæder. Gavlene er 116 cm høje og prydes af en arkade med doriske pilastre stillet på høje baser med kraftige gesimser, der etablerer en art postamentfelt forneden på gavlen; dette forstærkes ved, at der er monteret en rombe mellem gesimserne, så arkadefeltet deles i to. På samme måde etablerer pilastrenes gesims en frise, som udfyldes af den høje arkadebue; i sviklerne er skåret trekanten, den ene inden i den anden. Ryglænet er udført af tre glatte planker, formentlig i 1894,²¹ mens bænkenes ben mod midtergangen er udsavet med et vaseled. Mod væggene er der glatte, rektangulære gavle.

Stolene er opstillet med 16 stole i skibets sydside og 12 mod nord, inklusive de tre lukkede stole forrest i hver af blokkene, der er samtidige eller omtrent samtidige med de almindelige stole (fig. 50). Deres gavle er en smule højere, 118–19 cm, og fire af de seks gavle har pilastre med skællagt

foldeværk og joniske kapitæler, beslagværksornamentik på baserne og i sviklerne (om rosetmedaljoner). De sidste to gavle svarer hertil, men har doriske pilastre og skællagt foldeværk på baserne. De seks stoles døre har alle fyldinger med bosser i de aftrappede, øvre hjørner og afsluttes foroven af en gesims med tandsnit af varierende udformning; kun den forreste dør i hver side har også aftrappede, nedre hjørner.

Skibets stoleblokke afsluttes af et nyere frontpanel med smalle, højrektangulære fyldinger. I frontpanelets gavle er genanvendt to friser fra det sene 1500-tal med henholdsvis Bryskes og Viferts udskårne våbenskjold (fig. 51–52). De stammer fra en *†*therskabsstol (jf. ndf.) og er blevet skåret ned for at passe i stolegavlene, sådan at det nu kun er det nedre af skjoldenes hjelme, der er bevarede.

Regnskabet for 1631 anfører, at man det år betalte en snedker 400 mark for at ‘gøre stolene af ny’.³⁰ 1647–48 blev de otte karlestole i sydkapellet sløjfet for at give plads til Eiler Høegs

Fig. 50. Lukkede stole i skibets nordside, 1631 (s. 6278). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – Closed pews in the north side of the nave, 1631.

Fig. 51–52. Bryske- og Viffertvåbenerne i skibets forreste stolegavle; formentlig rester af en ældre $\dagger$ herskabsstol (s. 6279–80). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Bryske and Viffert arms on the front pew ends of the nave; probably remains of an older $\dagger$ family pew.*

gravkapel (jf. s. 6293). Som følge heraf skulle husmændene fremover sidde på pulpituret i kirkens vestende, hvortil der var adgang ad en stige; dem, der var dårligt gående og havde besvær med stigen, kunne dog sidde i den bagerste stol. Deres hustruer havde plads i nordkapellet.⁹ Dette fremgår af en stolestadebog fra 1723, der også dokumenterer, at der i skibet var 24 mandstole i syd og 20 kvindestole i nord. De to lukkede stole forrest i blokkene tilhørte henholdsvis Dallunds ejere og forpagterparret, mens den tredje lukkede mandstol blev brugt af Dallunds tjenestefolk og den tredje kvindestol lå til præstegården.⁹

Indtil 1820 var der ikke ryglæn i kvindestolene.⁷⁵ I alt ni af gavlene er blevet fornyet og er udført af fyr; da det ældste farvelag mangler på dem alle, og enkelte også mangler de yngre ådringer, må disse gavle være tilføjet i dels 1800-tallet, dels 1900-tallet.⁷⁶

Stolestaderne står i en blommefarve fra 2020, bortset fra de to stole i sydkapellet, der er hvide. En undersøgelse 1974 viste fire ældre farvelag. Oprindeligt synes stolene at have stået uden staffering, eftersom det ældste farvelag, en blå marmorering med blå felter og hvide detaljer, er typisk for 1700-tallet og derfor nok stammer fra reparationen 1723.⁷⁷ Det er måske denne bemaling, som 1846 karakteriseres som 'grelle farver og smagløs staffering', der vansirede kirken. Sto-

lene blev repareret og nymalet 1848–49; ifølge farveafdækningen med en gullig egetræsådring. Siden fik stolene en mørkere, brun ådring, inden de nok ved hovedstandsættelsen i 1920'erne blev nymalet i lys grågrøn med blå bund for gavlene; sidstnævnte må være ændret efterfølgende, for frem til hovedstandsættelsen 2020 stod gavlene med støvet, rød bund.

$\dagger$ Herskabsstole, o. 1583. To herskabsstole blev formentlig indrettet af Eiler Bryske til Dallund og Gertrud Iversdatter Lunge (Dyre) 1583, året efter de indgik ægteskab. Da Niels Ringe besøgte kirken 1831, var dele af stolene integreret i kirkens $\dagger$ degne- og præstestole, som derfor bar årstallet 1583 samt følgende våbenskjolde: »indvendig Skaktavlers eller Rosenkrantz og hans Frue (...) og udvendig Lunges eller Dyres med Frues, en Biørns Vaaben«. ⁷⁸ Tilsvarende var der på $\dagger$ præstestolen »indvendig en Gyldenstierns og Frues og udvendig en Bryskes og Vifferts Vaaben«. ⁷⁹ De to sidstnævnte er identiske med de våbenskjolde, der nu er integreret i de forreste stolegavle (fig. 51–52).

Ringes identifikation af våbenerne er lidt upræcis. Lunge- og Bjørnvåbenerne på $\dagger$ degnestolen må henvise til Gertrud Iversdatter Lunge, og folgelig har det skaktavlede våben været Friis (ikke Rosenkrantz) og det ubeskrevne våben Parsberg. Dette bekræftes af våbenerne på $\dagger$ præstestolen

for hendes ægtemand Eiler Bryske: Bryske, Vifert og Gyldenstjerne, mens det af Niels Ringe uidentificerede våben har været Ulfstand.⁸⁰

De to stole kan have stået forrest i stolerækkerne helt frem til 1700-tallet, hvor de første stole 1723 blev karakteriseret som indrettet til Dallunds herskab.⁹ Herefter må gavlene som nævnt være genanvendt i de degne- og præstestole, Niels Ringe så 1831, og som på den tid almindeligvis var indrettede på hver side af alterbordet. 1862 ønskedes degnestolen fjernet, hvilket skete senest 1864.¹¹ I det tidlige 1900-tal var de bygget sammen med andre låger og gavle fra kirkens stovværk til to nye, lukkede stole, der var placeret i korsskæringen ud for søndre kapel (fig. 53).

†Præste- og degnestole. 1) Nævnt 1590 af Jacob Madsen som gode.⁵ 2) Jf. †hershabsstolene ovenfor.

Løse stole. 1) Et stort antal nyere stabelstole. 2) 2020, otte stole af sæbebehandlet eg med flætsæde tegnet af Hans Wegner (Carl Hansen & Søn, model CH23) er opstillet i kor og kapeller.

Salmenummertavler. 1) (Fig. 55), fra det tidlige 1800-tal(?), 78×50 cm, rektangulær og glat med delvist afslidte, hvide frakturoverskrifter på sort bund: »Til Ind(gang)/ For Prædik(en)/ I Prædikestolen/ Efter Prædiken./ Til ...iet«, hvorefter salmenumrene kunne anføres med kridt. Tavlerne er muligvis identiske med dem, der ses på fotografier fra det tidligste 1900-tal, om end de i så fald var nymalede med to frakturoverskrifter, hvorunder salmerne kunne angives. Den eneste, bevarede tavle fra dette sæt står imidlertid med førstnævnte bemaling; den opbevares på våbenhusloftet.

2) 1923, (Jf. fig. 28), rektangulære, 62×84 cm, med enkle profiler og sort bemaling. Tavlerne

Fig. 53. Stolestader udført af de lukkede stoles gavle og låger (s. 6280). Foto Chr. Axel Jensen 1911. — *Pews made from the ends and doors of the closed pews.*

Fig. 54. Præsterækketavler (s. 6281). Foto Arnold Mikkelsen 2020. — Boards listing parsons.

synes anskaffet 1923, da man indledningsvis blot ønskede at omdanne de ældre tavler til hængenumre 1923.¹⁶

†Salmenummertavler, 1800-tallet, til kridt. Sortmalede med overskrifter i fraktur.⁸¹ Muligvis var der blot tale om en nymaling af salmenummer-tavle nr. 1.

Præsterækketavler (fig. 54), o. 1924. To tavler af eg, 113×97 cm, med trekantgavl og overskriften »Mindetavle. Præster ved Søndersø Kirke« samt navne i fraktur. Forskelligheder i skrifttyperne tyder på en datering til tiden omkring kirkens hoveddistandsættelse 1924. Opsat i våbenhuset.

Kirkestævnetavle, 1800-tallet, 53×28,5 cm. En sortmalet tavle med svunget overside og frakturpåskriften »Sognestevne«. Ophængt i våbenhuset.

Tavle (jf. fig. 9), o. 1750, 88×83 cm, med ramme i sort og guld. På tavlen er den jernbundne dørs latinske indskrift (s.d.) oversat med gyldne ver-

saler på rød bund. Tavlen blev opsat på foranledning af sognepræst Elias Brink og er omtalt første gang 1755.²⁴ Den er dog opmalet i 1800-tallet.

Fig. 55. Salmenummertavle fra det tidlige 1800-tal (s. 6280). Foto Arnold Mikkelsen 2020. — Hymn board from the early 1800s.

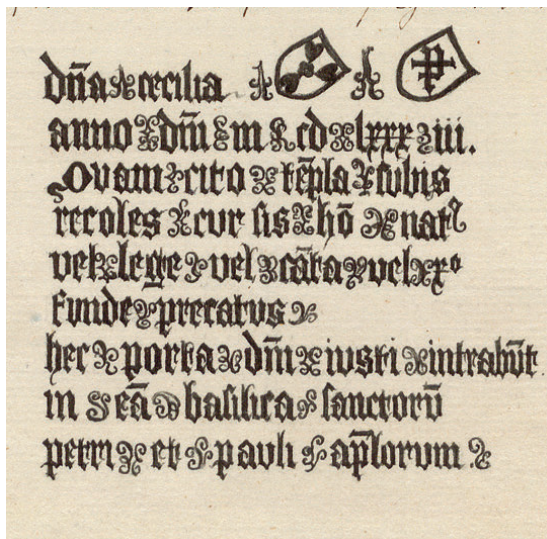

Fig. 56. Indskriften fra den jernbundne kirkedør, skænket 1483 af Cecilie Benikesdatter Skinkel (s. 6282, jf. fig. 58). Tegnet af Søren Abildgaard 1762. – *The inscription from the iron-bound door, donated in 1483 by Cecilie Benikesdatter Skinkel. Drawn by Søren Abildgaard 1762.*

Dørføj (fig. 58), 1483, skænket af Cecilie Benikesdatter Skinkel (Søblade). Den rektangulære fløj er udført af fire svære egeplanker beslået med dekorative jernbånd med krydsskraverede borter og liljespidser i den ene ende samt en latinsk indskrift i jernminuskler: »D(omi)na Cecilia/ anno d(omi)ni M CD LXXXIII./ Qvam cito te(m)pla svbis/ recales cvr sis ho(mo) nat(us)/ vel lege vel ca(n)ta vel x (dvs. Christo)/ fvnde precatus/ Hec porta d(omi)ni ivsti i(n)trabv(n)t/ in ea(m) / ba-

Fig. 57. Låsekasse fra bagsiden af den jernbundne dør (s. 6282). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Lock case from the back of the iron-bound door.*

Fig. 58. Den jernbundne kirkedør, skænket 1483 af Cecilie Benikesdatter Skinkel (s. 6282). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *The iron-bound church door donated in 1483 by Cecilie Benikesdatter Skinkel.*

silica sanctorv(m)/ [Petri et Pauli ap(osto)lorvm]« (Fru Cecilie i Herrens år 1483/ Så såre du lister ind i helligdommen/ da betænk hvorfor du er født menneske/ så læs og syng og udgyd bøn for Kristus/ Her er Herrens Port de retfærdige går ind ad den/ De hellige apostle/ Peters og Paulus' kirke).⁸² Indskriftens sidste linje mangler nu, men kendes fra en tegning af Søren Abildgaard 1762 (fig. 56).⁸³ Første linje afsluttes med to skjolde, det ene med Skinkel (Søblade)-våben, det andet med et bomærke, der dog måske er intenderet som Hogenskild (jf. også $\dagger$ klokke nr. 2). Indskriftens ord adskilles af hagekors og spiralornamenter, mens små bølgeornamenter løber over bogstaverne, hvor forkortelsestegn ikke forekommer. På indersiden er den oprindelige, men ombyggede låsekasse (fig. 57). Døren står i brun lasering med sortmalet jern og blegrodt med grå jerndeale på indersiden (jf. fig. 11). En undersøgelse 1997 viste, at fløjens front oprindeligt var oxydrød på kridtgrund, siden blev den malet lys blå, og i 1800-tallet fik den en gullig ådring.⁸⁴

Døren er en af i alt 11 jernbundne og skriftprydende døre på Fyn, som er bevaret fra middelalderen.⁸⁵

Orgel (jf. fig. 60 og 77), 1969, oprindeligt med 10 stemmer, to manualer og pedal. Bygget af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby og Horsens. 1995 udvidet med én stemme. Nuværende disposition: Hovedværk (II): Principalfløjte 8' (1995), Rørfløjte 8', Principal 4', Gemshorn 2', Mixtur. Overværk (I): Gedakt 8', Rørfløjte 4', Principal 2', Quint 1 $\frac{1}{3}$ '. Pedal: Subbas 16', Spidsfløjte 8'. Manualomfang C-g³, pedalomfang C-d¹. Koblinger: O-H, H-P, O-P. Svelle for OV. Placeret i tårnrum. Det østvendte spillebord er placeret på gulvet i vest mellem to søjler, mens selve orgelværket står på det ovenoverliggende pulpitur med hovedværksfacade i balustraden.

$\dagger$ Orgel, o. 1904, bygget af Roerslev Margaard's Orgel- og Pianofabrik, Nr. Aaby.⁸⁶ Disposition: Bordun 16', Principal 8', Gedakt 8', Fløjte 4'.

Fig. 60. Orgel, 1969, (s. 6282) og karlepulpitur fra 1647, nu ombygget til orgelpulpitur (s. 6285). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Organ, 1969, and servants' gallery from 1647, now rebuilt as organ loft.*

Svelle. Mekanisk og pneumatisk aktion.⁸⁷ Oprindeligt på gulvet foran arkaden til søndre kapel (jf. fig. 53), men senere flyttet til pulpitur i tårnrummet med spillebord mod syd.⁸⁸

Pulpitur (fig. 60), o. 1647, indrettet af Eiler Høeg.⁸⁹ Med brystværn udført som fyldingspanel med kraftig, fornyet håndliste, der deles i to af orgelfacaden. Pulpituret bæres af glatte søjler med kompositkapitæler og høje søjlepostamenter med udkårne, bruskbarokke vrængemasker. Det står i en lysegrå og støvet grøn bemaling. Pulpituret, der er indrettet i tårnrummet, blev rejst som compensation for de stolestader, der måtte sløjfes som følge af Eiler Høegs indretning af en åben

begravelse i sydkapellet (s. 6293), og der var således oprindeligt indrettet stole til husmændene på pulpituret (jf. stolestader ovf.). Udformningen af søjlernes vrængemasker antyder, at de er udført af samme billedskærer, som arbejdede på prædikestolen, og pulpitur, prædikestol (s. 6275) og den åbne $\dagger$ begravelse kan altså opfattes som en sammenhængende markering af Eiler Høeg og hans slægt. Med anskaffelsen af kirkens første orgel 1814 skulle loftet repareres.⁹⁰ 1974 ændredes trappen til pulpituret.¹⁶

Lysekroner. 1–2) 1916, skænket af sognefoged C. P. Jørgensen og hustru til minde om deres søn Anders Jørgen.⁹¹ To kroner med 8 s-svungne arme til elektrisk lys monteret på en lille ringkrone med krenelering. Hensat på kirkeloftet. 3–4) 1958. To kroner med 3×8 s-svungne arme med delfinled. Balusterstammen afsluttes af en

Fig. 59. Kirken set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *The church looking west.*

Fig. 61. Klingpung, 1800-tallet (s. 6286). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Coin purse, 1800s.*

tohovedet ørn med udslåede vinger. Hængekugle med profileret knop, hvor der på den ene er indgraveret versalindskriften »Skænket til Sønderø Kirke/ 1958«. Ophængt i skibets 1. og 2. fag. 5-6) Nyere, to mindre kroner med 2×8 s-svungne arme, balusterstamme og lille hængekugle. Ophængt i hvert sit sidekapel.

†*Lysekroner*, 1800-tallet(?), to kroner med otte s-svungne arme, der hver holdt to lysekåle. Monteret på en kraftig stamme med hængekugle holdt af bøjler. Kronerne hang i skibet 1911 (jf. fig. 27), indtil de 1916 blev flyttet til kapellerne.

Lampetter, o. 1962,¹⁶ ni lampetter i nybarok form med cirkulært vægskjold, der munder ud i

en hånd, der holder lysearmen til tre lys. Dennes sidearme er udformet som delfiner.

Pengeblokke. 1) (Fig. 62), 1794, 80 cm høj, hugget af en egeblok med affasede hjørner, bortset fra dens kvadratiske base med karnisprofil foroven. Forneden på blokken er skåret årstallet »1794«, og den er sikret med to kraftige jernbånd samt en jernhætte med møntindkast. Overfaldet til lågen er hængslet fra oversiden. Den har muligvis været bemalet i 1800-tallet, for 1862 karakteriseres den som 'en granitfattigblok med to låse'.¹¹ Opstillet i skibet ved kirkedøren. 2) 1930, som forrige, men med årstallet »1930«. Opstillet i skibet ved kirkedøren.

Klingpung (fig. 61), 1800-tallet, 83 cm med drejet, sortmalet skaft og pose af rødt fløj, 11,5 cm i diameter, monteret om en messingring med klokke. Opsat på væggen i skibet.

Fig. 62. Pengeblok, 1794 (s. 6286). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Poor box, 1794.*

Fig. 63. Kirkeskib, bygget 1925 af Jens Olsen (s. 6287). Foto Arnold Mikkelsen 2020.
– Church ship built in 1925 by Jens Olsen.

Kirkeskib (fig. 63), 1925, bygget af snedker Jens Henrik Olsen. En firmastet fuldrigger med navnet »Maria«, 90×120 cm. Ophængt i kirken 1931, hvor den nu hænger i gjordbuen mellem skibets 1. og 2. fag.⁹²

Klokker. 1) 1849, støbt af H. Gamst og H. C. Lund, København, ved omstøbning af en middelalderlig *†*klokke (se ndf.); 94 cm i diameter. Om halsen løber versalindskriften »Støbt af H. Gamst og H. C. Lund Kjøbenhavn 1849« og derunder en bladbort. Ophængt i en slyngebom, der 1937 er ombygget til vuggebom ved tilføjelse af jernakslers.

2) 2016, støbt af Petit & Fritsen, Aarle-Rixtel, Nederlandene. 110 cm i diameter. Om halsen er mellem to lister anført versalindskriften: »Støbt til Sønder sø Kirke i året 2016 af Petit & Fritsen i Holland«. Over denne er en bort af engle mellem akantusværk, og under er der små hængestykker. På legemet findes også versalindskrifter, dels citat fra Marias lovsang (Luk. 1,46–47): »Min sjæl op-højer Herren/ og min ånd fryder sig over Gud/ min frelser«, dels en giverindskrift: »Gud til ære og os til glæde/ anskaffedes denne klokke/ for midler indsamlet i sognet/ samt doneret af A. P. Møller & hustrus fond«. Ophængt i vuggebom i en klokke-stol, der delvist er genanvendt fra den nedlagte Absalons Kirke, København (DK *KbhBy* 7, 65).

†Urværk. Biskop Jacob Madsen oplyser 1590, at der var et lille sejerværk, dvs. et smedjernsurværk, som stod i selve kirken.⁵

†Klokker. 1) En lille, middelalderlig klokke, der blev afleveret ved den 1526 udskrevne klokke-skat og havde en vægt på 14 lispund (112 kg) ifølge registreringen 1529.⁹³

2) 1400-tallet og skænket af Peder Pedersen Hogenskild, som ejede Dallund 1420–41. Klokken er nævnt 1590 af Jacob Madsen,⁵ men først beskrevet i *Danske Atlas*. Her oplyses det, at der på klokken var et »Marie-Billede«.⁹⁴ I Elias Brinks præsteindberetning fra 1755 oplyses det, at »det Navn Maria« stod to gange på klokken, og det må derfor formodes, at Mariabilledet var støbt to gange på klokkelegemet og suppleret med navnetræk. Elias Brink oplyste endvidere, at der imellem navnetrækkene på den ene side af klokken var støbt initialerne »P.P.« og på den anden et våben 'som har lighed med det på kirkedøren'. Selvom dette umiddelbart synes at henvise til Skinkel (Søblade), så taler initialerne for, at klokken var skænket af Peder Pedersen, og at Elias Brink refererede til Peder Pedersens, bomærkelignende Hogenskildvåben på dørfløjen.⁹⁵ 1849 var klokken revnet og blev nedtaget til omstøbning (jf. nr. 1 ovf.).

Fig. 64. Epitafium, o. 1582, over Elisabeth Bryske (s. 6288, jf. fig. 65) Tegning af Søren Abildgaard o. 1762. I NM. – *Sepulchral tablet, c. 1582, of Elisabeth Bryske* (jf. fig. 65).

GRAVMINDER

Kirken rummer to renæssancegravminder sat over medlemmer af Bryskeslægten. Gert Bryske og Anne Vifferts gravsten fra o. 1552 afspejler den indflydelse, Morten Busserts sjællandske værksted øvede på Fyn i perioden, mens epitafiet over deres datter, Elisabeth Bryske, fra o. 1582 er udført i sort marmor af det store jyske værksted, Gert van Groningen etablerede, og hans søn, Harmen Gertsen, fortsatte. Stenen lå oprindeligt over slægtens gravkrypt under koret, hvori der 1942 blev fundet en del kisteudstyr. Dele af dette stammede fra kister, der oprindeligt havde været nedsat i $\dagger$ gravkrypten under søndre kapel. Denne synes 1647 at være blevet integreret i det gravkapel, Jacob Høeg etablerede i søndre kapel, men var formentlig af ældre dato.

Epitafium (fig. 65), o. 1582, over jomfru Elisabeth Bryske, $\dagger$ 14. febr. 1582 på Amagergård (Vigerslev Sogn).

Sort marmor, 201×128 cm. Et epitafium med helportræt af afdøde iklædt en fodlang, højhalset kjole med armene foldede foran sig. Kjolen er udført med overvældende detaljeringsgrad, idet den er helt dækket af brokade hugget i relief. Hun bærer desuden tre halskæder med forskellige kors, hendes ansigt indrammes af en kraftig pibekrave, og hun bærer en kyse, der helt skjuler håret. Figuren står mellem to pilastre med joniske kapitæler, der bærer en flad kølbuearkade, og under denne ses dels versalindskriften »Herrins frycht er/ visdomes begyndel/ze« (Sl. 111,10), dels hendes forældres hjelmprydede våbener, Bryske og Viffert. De øvrige slægtsvåbener er hugget på pilastrene. Til heraldisk højre ses de fædrene våbener: Gyldenstjerne, Hogenskild, Bille, Skinkel (Søblade), Banner, Rønnow og Lunge. Tilsvarende ses de mødrene våbener til heraldisk venstre: Ulfstand, Reventlow, Brahe, Rønnow, Rosensparre, Urne og Lunge.

Indskriftfeltet nederst på stenen kantes af en æggestav og rummer personalia anført med reliëfversaler i seks linjer: »Her ligger begravvet erlig och welbivrdige/ jomfrve Elisabeth Bryske som døde paa sin gaardt/ Amagger thend 14 febrevarii an(n)o 1582 och blef/ hidførdt och her neder lagt vdi Sønderse Kier-/ ke thend 28 martii Gvd giffve hender met alle troe/ christne en gledelig och erefvld vpstandelse«. Opsat på korets nordvæg. Ifølge præsteindberetningen fra 1755 blev epitafiet skænket af broren, Tønne Bryske til Langesø, sammen med nogle mindre $\dagger$ tavler, der var ophængt over det, og hvorpå giveroplysnin-gen må have været anført.²⁴

Den usædvanligt smukke og velbevarede sten er af Chr. Axel Jensen tilskrevet det såkaldte Jyske Gravstensværksted, som han foreslog, var ledet af først Gert van Groningen og siden sønnen Harmen Gertsen. I så fald kan sidstnævnte regnes for mesteren for Søndersøstenen. Hanne Honnens de Lichtenberg har rejst tvivl om identifikationen af stenhuggeren, men i øvrigt ikke om stenens placering i den større gruppe af arbej-

Fig. 65. Epitafium, o. 1582, over Elisabeth Bryske (s. 6288). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Sepulchral tablet, c. 1582, of Elisabeth Bryske*.

der, Jensen etablerede.⁹⁶ Det skal også nævnes, at gravstenen er beslægtet med søstrene Elisabeth og Leonora Svaves fra o. 1615 i den nærliggende Skamby Kirke (s. 5473), hvilket i særdeleshed ses af deres praktisk talt identiske kapitæler; en sten, Chr. Axel Jensen knyttede til den sidste fase af det Jyske Gravstensværkstedes virke (s. 5475).

Gravsten (fig. 67), o. 1552, over Gert Bryske til Dallund, †13. juni 1552, og hustru Anne Viffert, †<4. maj 1586>.

Fig. 66. Gravsten, o. 1552, over Gert Bryske og Anne Viffert (s. 6290, jf. fig. 67). Tegning af Søren Abildgaard o. 1762 i NM. – Tombstone, c. 1552, of Gert Bryske and Anne Viffert (cf. fig. 67).

Grå kalksten, 281×137 cm. Figursten med fuldfigursportrætter af ægteparret. Gert Bryske er skildret i rustning med hjelmen liggende ved hans fod og en blød hue på hovedet. Han er glatbarberet og står med venstre hånd foran kroppen, mens han med højre støtter et stort sværd; hans højre fod træder ud af figurfeltet. Anne Viffert er skildret i fodlang kjole og enkelin med armene foldede foran sig. Figurfeltets flankerende pilastre og den kronende, høje frise udfyldes begge af courtoisievendte slægtsvåbener (i skjolde af såkaldt tartschetypen). I frisen ses fire hjelmprydede våbener, nemlig parrets fædre og mødre, tv. hans: Bryske og Gyldenstjerne, th. hendes: Viffert og Ulfstand. Den venstre pilaster fremviser yderligere seks anevåbener for Gert Bryske: Hogenskild, Bille, Rønnow, Lunge, Skinkel (Søblade) og Banner. Tilsvarende fremviser den højre pilaster Anne Vifferts anevåbener: Reventlow, Brahe, Rønnow, Rosensparre, Urne og Lunge. I tekstfeltet nederst på stenen er personalia anført i reliefversaler i otte forsænkede bånd: »Her ligger begravet erlig oc welbyrdig mand Gert/ Bryske so(m) war Eyler Bryskes søn af Dalvnd so(m) døde paa hans/ gaard Dalvnd ma(n)dagen nestefter Trinitatis sø(n) dag so(m) war den 13/ dag ivni 1552 med sin kiere hvstrv erlig oc welbyrdig frv Anna/ Weffert so(m) war Tønne Wefferts daater af Brolycke so(m) døde <paa Tirsbeck/ onsdagen nest efter Philippi Iacobi so(m) war den 4 dag maii/ 1586> og lefvet de sammen i 16 aar begavt af Gvd met 3 søn(n)er/ oc 4 døter Gvd gifve den(n)em oc os ale en salig opsta(n)delse paa de(n) yderste dag«. Stenen er opsat på korets sydvæg, men da biskop Jacob Madsen beskrev den 1590,⁵ lå den i korgulvet over ægteparrets (†)gravkrypt (jf. ndf.).²⁴ Chr. Axel Jensen så gravstenen som et udtryk for den påvirkning, Morten Busserts værksted øvede i årene efter 1550.⁹⁷ Han pegede navnlig på en lighed i portrætudførelsen med Bussertværkstedets gravsten over Jakob Flemming i Bavelse Kirke (DK Præsto 673) og foreslog derfor, at svenden bag det portræt siden udførte Sønderøstenen. I stenedes nuværende, ganske slidte tilstand, kan dette dog næppe afgøres endeligt.

(†) *Gravkrypt*, 1500-tallets midte, indrettet under koret af Gert Bryske og Anne Viffert til Dal-

Fig. 67. Gravsten, o. 1552, over Gert Bryske og Anne Viffert (s. 6290). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – Tombstone, c. 1552, of Gert Bryske and Anne Viffert.

lund. Krypten er nu utilgængelig, men havde oprindeligt adgang via en trappe under triumfbuen. Rummet måler 5,2×2,3 m, svarende til hele korets bredde, og det tøndehvælvende rum er 1,8 m højt.⁹⁸ En glug i syd er endnu funktionelt. I præsteindberetningen fra 1755 oplyser sognepræst Elias Brinch, at kisterne i krypten var ganske henfaldne, og tilføjer, at trappen derned var tilmuret. Denne tilmuring må være foretaget, efter kaptajn Peder Frederiksens kiste 1746 blev ført fra Odense og nedsat i gravkrypten (jf. ndf.).

Der foreligger kun få sikre oplysninger om, hvem der blev begravet i krypten foruden Gert Bryske og Anne Viffert selv, men flere medlemmer af Bryskeslægten blev begravet i Søndersø i 1600-tallet og sandsynligvis i denne gravkrypt. Slægten ophørte under alle omstændigheder med at benytte krypten efter 1647, da Eiler Høeg opførte sit eget gravkapel i kirken (se ndf.). Herefter synes kun ovennævnte kaptajn Frederiksen at være begravet der.⁹⁹ Krypten kom imidlertid i anvendelse igen i første del af 1800-tallet, da det høegske gravkapel (jf. ndf.) blev sløjfet og flere af dets kister nedsat i korkrypten.

Begravelser: Gert Bryske, begr. 16. juni 1552;¹⁰⁰ jomfru Elisabeth Bryske, †14. febr. 1582;¹⁰¹ Anne Viffert, begr. 15. jun. 1586;¹⁰² Tønne Bryske, begr. 22. sept. 1603;⁵ Maren Bryske, †10. febr. 1610; Carl Bryske, †22. aug. 1613;¹⁰³ Eiler Bryske, begr. 29. juli 1614; Gertrud Lunge; 29. juli 1614; kaptajn Peder Frederiksen, begr. 16. juli 1746.¹⁰⁴

Ved undersøgelsen af gravkrypten 1942 blev der fundet et stort antal †kisteplader og -beslag.¹⁰⁵ Det er uklart, hvilke af kisterne de stammer fra, men broderparten synes at være fra 1700-tallet.

★*Kisteplade*, 1799, over frøken Christiana Sophie Magdalena Mund, ★1757, †1799.

Kisteplade af tin, 46×30,5 cm, formet som en laurbærkrans om et ovalt skriftfelt og med en sløjfe foroven. Personalialia i kursiv, der bl.a. oplyser, at hun »nedstammede i 3de Leed/ fra Rigets forðum Stoe-Cantzler/ Peder Griffenfeldt« og »i 20 samfulde Aar havde Været/ en værdig og elskværdig Tantes/ Alderdoms Trøst og Stytte/ Kom Hun i Odense Adelige Frøken Closter/ A(nn)o 1771/ Hvor Hun/ fuld af Troe og gode Gierninger/ sagde dette Timelige Farvel«. Indskriften

afsluttes af en del af Åb. 14,13 og et mindevers. Frøken Mund blev 29. april begravet i Margårds gravkrypt under søndre kapel, hvor kistepladen blev fundet (jf. ovf.).¹⁰⁶

†*Kistebeslag*. 1) 1586? af sølv, 14×19 cm, formet som et skjold med Urnevåbenet. Muligvis fra Anne Vifferts kiste, eftersom hendes oldemor førte dette våben (jf. gravsten ovf.). Alternativt kan det stamme fra en (barne-)kiste nedsat i krypten af Axel Urne, der ejede Dallund 1660–61, men solgte den længe før sin egen død. Også denne datering er dog meget tidlig i forhold til de øvrige fund, man gjorde i krypten (jf. ndf.), men ingen senere ejere af hverken Margård eller Dallund synes at have ført Urnevåbenet.

2) 1711, et kronet monogram af bronze, 25×17 cm, med de sammenslyngede initialer »BL« for Broder Landorph (jf. alterkalk, †alterdisk og oblatæske). Hans kiste må altså være overflyttet til korkrypten fra gravkapellet ved dets sløjfning 1865 (jf. s. 6293).

3) 1723, seks skriftbånd af bronzeblik, 3,5×14 cm hver med to slægtsnavne: »Sefeldt – Sehested«, »Rosenkrantz – Bilde«, »Wlfstand – Rønner«, »Ulfeldt – Gyldenstiern«, »Grubber – Banner« »... – Flemminger«. Navnene henviser til major Jørgen Thyge Seefeld, hvis kiste altså må være overflyttet fra gravkapellet i søndre kapel, efter dette blev sløjfet.

4) 1700-tallet. 22 beslag af bly, der formentlig alle stammede fra samme kiste. Tre forestillede engle med en fakkelt i hånden, de to 14,5×10,5 cm og den sidste 14×13 cm. Et beslag formet som en sørgende engel var 22 cm højt. Desuden var der tre beslag formet som bladværk, seks formet som blomsterbuketter, tre af grene og fire guirlander. Et hjørnebeslag formet som et englehoved. Endelig fandtes også et delfinformet beslag, der nok har prydet kistens ben.

5) 1700-tallet(?). Tre palmetformede bladdekorationer af messingblik, 10 cm høje.

6) To kistebeslag af jern, dels et symmetrisk ornamentslyng, 23×35 cm, dels et Jesusmonogram, af jern, 34×59 cm.

†*Gravkrypt under søndre kapel*. Muligvis fra 1500-tallet. Krypten kendes kun fra tiden efter 1647, da Eiler Høeg indrettede gravkapel i søndre ka-

pel (se ndf.), men er muligvis ældre, for allerede 1665 måtte man 'tage en stor del af over krypten, da hvælvingen var ganske fordærvet og ved at falde ned'.¹⁰⁷ Med etableringen af Eiler Høegs gravkapel var krypten en integreret del af dette, og ældre kister blev i flere tilfælde stillet derned for at gøre plads til nye begravelser i kapellet (jf. ndf.).

†*Eiler Høegs gravkapel*, indrettet 1647 i søndre kapel. Eiler Høeg til Dallund fik det år kongebrev på at kunne indrette det søndre kapel som sit begravelsessted, mod at han reparerede kapellet og rejste et karlepulpitur i kirken til erstatning for de stole, der måtte sløjfes i kapellet.¹⁰⁸

Gravkapellet overgik til Margård 1676, da Anne Sophie Seefeld ved landstingsdom fik bekræftet sin ret til det.⁹ Hun lod sig imidlertid ikke begrave i kapellet,¹⁰⁹ men overdrog det til sin moster, Mette Iversdatter Friis til Margård, umiddelbart efter at have fået stadfæstet sit ejerskab. Begravelsen gik 1684 i arv til Mette Friis' datter, Catharina Margarethe Sandberg, der 1697 tilskødede den Ide Rathlou til Langesø.⁹ 1703 overdrog Godske Ditlev von Holsten til Langesø gravkapellet til sognepræst Knud Krag, der to måneder senere overdrog den til Broder Landorph til Billesbølle.⁹ 1721 solgte sønnen, Hans Landorph, Søndersø Kirke til major Jørgen Thyge Seefeld med aftale om, at 'de Landorphers lig' skulle forblive i gravkapellet.⁹ Herved vendte gravkapellet altså tilbage til Margård, hvis ejere benyttede det frem til dets sløjfning 1805. Det år blev alle kisterne nedsat 'i en kælder under kirken', som straks derefter blev tilmuret.¹¹⁰ Der må være tale om Bryskes gravkrypt under koret, for dér blev 1942 fundet kisteplader og –beslag, der vides oprindeligt at have stået i det høegske gravkapel (s. 6292).

Identifikationen af gravkapellets kister stammer dels fra sognepræst Elias Brinchs præsteindberetning 1755, dels fra *Danske Atlas*.¹¹¹ Begge nævner, at følgende stod i den åbne begravelse: major Jørgen Thyge Seefeldt til Margård med hustru Margrethe Due, hendes anden ægtemand Gustav Grüner, søsteren Cathrine Due, generalinde Aletta Margrethe Dorn og inderst i kapellet forhenværende ejer af Margård Broder Landorph

med hustru Anne Kirstine Wintz. Hertil føjer *Danske Atlas*, at også Gustav Grüners far Johan Didrik Grüner og baronesse Eva Ranks kister stod i kapellet, mens præsteindberetningen omtaler 'en række barnekister' og tilføjer, at i gravkrypten under kapellet stod flere 'ganske forfaldne og henfaldne kister', herunder utvivlsomt Eiler Høeg og hustru Else Krabbes samt deres slægtninges.

Begravelser.¹¹² Else Krabbe, †1655; Eiler Høeg, †aug. 1660; Mette Iversdatter Friis, †8. sept. 1684;¹¹³ Anna Kirstine Wintz, †1703; Broder Landorph, †30. jan. 1711; (flere af Anna Kirstine Wintz og Broder Landorphs børn); Johan Didrik Grüner, †25. marts 1712 (formentlig overført til kapellet efter 1722);¹¹⁴ (Susanne og Lene Bauditz, muligvis overført til kapellet efter 1722);¹¹⁵ Else Cathrine Due, †1714 (overført til kapellet efter 1722);¹¹⁶ major Jørgen Thyge Seefeldt, begr. 8. nov. 1723; friherreinde Eva af Ranck, †1725;¹¹⁷ Margrethe Jørgensdatter Due, begr. 18. april 1736; Alette Margrethe Dorn, begr. 9. jan. 1750;¹¹⁸ fire spædbørn af Christian Schøller og Ebba Grüner, begr. 10. aug. 1749, 27. aug. 1750, 16. okt. 1651 og 14. okt. 1754;¹¹⁹ Isabelle Sofie Schøller, †4. nov. 1758;¹²⁰ Carl Gustav Grüner til Margård, †28. febr. 1763; Margrethe Marie Schubart, begr. 7. maj 1770;¹²¹ generalmajor Christian Schøller, begr. 4. april 1778;¹²² Ebba Grüner, begr. 25. nov. 1793;¹²³ klosterfrøken Christiane Sofie Magdalene Mund, †begr. 29. apr. 1799.¹²⁴

†*Åben muret begravelse*, nævnt 1755 som indrettet i nordkapellet og anvendt af sognepræsterne.²⁴

Kirkegårdsmonument (fig. 68), over gårdejer Christian Christensen, døbt 14. febr. 1802 i Søndersø, †29. maj 1859 i Søndersø, med hustru Bodild Jørgensdatter, døbt i Søndersø 2. april 1804, †24. marts 1888 i Søndersø.

Stele af sort- og hvidmalet støbejern, 155×42 cm med forsænket felt på for- og bagside, et håndtryksrelief i frisen og en stiliseret solgisel i trekantgavlen. Personalier er anført med sort skrivekrift i forsidens felt og afsluttes med ordene: »Træt af Livet/ træt af Verden/ Sov nu sødt i Gravens Fred«. Tilsvarende læses på bagsiden verset: »Den Pleedt af Jord/ som glemmer/ Hvad vi af alt har kiær/ Vi ingen/ sinde glemmer/ Hver Tanke dvæle her/ Ved jer/ som kiærligt tænkte/ Paa os i/ Livets Stund/ Til vi i Graven sænkte/ Eders Støv/ til sidste Blund« (fig. 68). Opstillet øst for kirken.

Fig. 68. Kirkegårdsmonument over gårdejer Christian Christensen og Bodil Jørgensdatter (s. 6293). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Churchyard monument to farmowner Christian Christensen and Bodil Jørgensdatter.*

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller trykte kilder anvendt i beskrivelsen af Sønder sø Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Odense Amt i almindelighed, jf. også s. 52–54 samt 56–59. Henvi sninger til *Danmarks Kirker*, København 1933– er angivet som DK, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Odense Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. Rigsarkivet i København (RAK). Kultusministeriet, 1. dep. Journaler F 1880 (Kultusministeriet. Journal).

Rigsarkivet i Odense (RAO). *Bispearkivet*. Skovby Herreds Breve 1529–1720 (*Bispeark*. Skovby Hrds. Breve) – Synsforretninger og andre indberetninger 1631–1703 (med uddrag af regnskaber 1631–35), 1718–35 (*Bispeark*. Synsforretn.) – Stiftets almindelige breve 1651–70 (*Bispeark*. Stiftets alm. breve) – Indb. om kirkernes tilstand og indkomst 1664–78 mm. (*Bispeark*. Indb. om kirkernes tilstand) – Visitatsprotokol 1588–1896 (*Bispeark*. Visitatsprot.) – Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812–30, 1831–43 (*Bispeark*. Indb. om kirker og kirkegårde) – Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872–81, 1882–98 (*Bispeark*. Synsforretn. over kirker og præstegårde). *Odense Amtsprovsti*. Korrespondance ang. Lunde, Skam og Skovby Herreder 1812–16 (*Provstiark*. Korresp. ang. Lund, Skam og Skovby Hrd.). *Bogense provstiarkiv*. Synsprotokol 1904–2000 (*Provstiark*. Synsprot. 1904–2000). *Lunde, Skam og Skovby herreders provsti*. Synsprotokol 1844–1922 (*Provstiark*. Synsprot. 1844–1922) – Kirkesyn 1929–49 (*Provstiark*. Kirkesyn). *Pastoratsarkivet*. Regnskaber 1597–1664 (*Pastoratsark*. Rgsk.) – Enesteministerialbøger 1688–1777, 1688–1813 (*Pastoratsark*. Enesteministerialbog). *Baroniet Holstenshus' Godsarkiv*. Bilag til Vigerslev og Veflinge Kirkers samt Langesø Skovkaps synsprotokol (*Holstenshus godsark*. Bilag). *Margård godsarkiv*. Sager vedrørende kirker og kirkejorder 1632–1821 (*Margård godsarkiv*. Sager vedr. kirker)

Kirkens arkiv. Synsprotokol 1862–1999 (*Kirkens arkiv*. Synsprot.).

Det Kongelige Bibliotek (KB). Kallske samling. 377. 4°. Kopi af beskrivelse over kirkerne og herregårdene i Fyn og i Langeland, af sognepræsterne til Thuras brug forfattet 1755 (*Kallske saml.* 377. 4°).

Nationalmuseet (NM). *Indberetninger*. Eigil Rothe 1899 (kalkmalerier); Chr. Axel Jensen o. 1911 (alterstager); Egmont Lind 1933 (kalkmalerier); Egmont Lind 1957 (kalkmalerier); Mogens Larsen 1967 (altermaleri); Jens Johansen 1973 (altermaleri); Mogens Larsen 1975 (altertavle); Mogens Larsen 1976 (kalkmalerier); Bent Exner 1990 (altersøvl); Henriette Rensbro 2010 (Kirkegård); Karin Vestergaard Kristiansen 2013 (farvesætning); Svend Larsen 1942 (gravkrypt).

Tegninger. NM. Ebbe Lehn Petersen 1972 (plan, snit). – NM. Eigil Rothe 1899 (akvarel, nordkappellets kalkmalerier)

Litteratur. N. M. Elling, »Sønder sø Kirke«, Aarbog for Odense og Assens Amter 1924, 432–43; Finn Ole Hansen, »Sønder sø Kirkes istandsættelse«, *Fyens Stiftsbog* 1978, 23–32; Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Sønder sø kirke*, Odense amt, NNU rapport nr. 10, Nationalmuseet 2021.

Historisk indledning ved David Burmeister, bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Martin Wangsgaard Jürgensen, inventar og gravminder ved David Burmeister, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Kilde-læsning ved Marie Louise Blyme, Cecilie Bønnelycke, Kristoffer Christensen, Bjørn Westerbeek Dahl, Kathrine Faust Larsen, Lukas Svane Nielsen og Andreas Broby Åberg-Jensen. Oversættelser ved James Manley (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Froyen. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet oktober 2021

¹ *Diplomatarium Danicum*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Kbh. 1938- (*DiplDan*), 1. rk., III, nr. 89 (6. febr. 1180), nr. 90 (12. maj 1180). Ifølge Knud 6's stadfæstelse 1183 var der tale om en hovedgård i Sønderborg og måske ikke hele landsbyen. *DiplDan* (ovf.), 1. rk., III, nr. 111 (21. marts 1183).

²Jf. onlineudgaven af *Diplomatarium Danicum*, nr. 14059999003 (<http://diplomatarium.dk/dokument/14059999003>, besøgt 18. juni 2021).

³ *DiplDan* (note 1), 3. rk. III, nr. 63 (after 9. sept. 1348).

⁴ L. S. Vedel Simonsen, *Fyens Vilkaar i den saa kaldte Grevens Fejde* I, Kbh. 1813, 102.

⁵ Jens Rasmussen og Anne Rüsing, *Biskop Jacob Mad-sens Visitatsbog 1588-1604*, Odense 1995, 274-75.

⁶ RAK. *Danske Kancelli* B160. Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager 1572-1650 (10. maj 1650).

⁷ *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden, 1535-1765*, I-IV, udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1892-1955, II, 599-605 (19. marts 1687).

⁸ RAO. *Bispeark*. Skovby Hrds Breve (20. juni 1687); *Margård godsark*. Sager vedr. kirker.

⁹ RAO. *Margård godsark*. Sager vedr. kirker.

10 Sålædes er Gustav Grüner til Margård nævnt som kirkeejer i præsteindberetningen 1755, KB. *Kallske Saml.* 377, 4°. Vibeke Charlotte Schøller (født Trolle) er omtalt som kirkeejer 1813. RAO. *Proustiark.* Korresp. ang. Lunde, Skam og Skovby Hrd. Christian Schøller er omtalt som kirkeejer 1826. RAO *Bispeark.* Indb. kirker og kirkegårde.

¹¹ *Kirkens Arkiv*. Synsprot.

¹² Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas* I-VI, Kbh. 1763-81, VI, 621; Henry Petersen, »Gudme Kirke i Fyen og dens Malerier fra 1488«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 3, 2, (1877-80), 601 note 4.

¹³ Keld Grinder-Hansen, »Dødemønter fra danske kirker og kirkegårde«, *Hikuin* 17 (1990) 158 nr. 30.

¹⁴ RAO, *Bispeark*. Synsforretn. over kirker og præstegårde.

¹⁵ RAK. Kultusministeriet. Journal.

¹⁶ RAO. *Provstiark*. Synsprot. 1904–2000.

¹⁷ NM. Indb. ved Henriette Rensbro (2010).

¹⁸ NM, *Korrespondancearkivet*.

¹⁹ De bevarede rester af nordmuren måler ca. 6 m.

²⁰ Hylleberg Eriksen 2021 (jf. også note 42).

²¹ RAO. *Provstiark.* Synsprot. 1844-1922.

²² RAO, *Provstiark*. Kirkesyn.

²³ Hultskelvinduer kendes navnlig fra Østjylland, men optræder eksempelvis på Fyn i Skovby Kirke (tårnet) (s. 5651); Veflinge Kirke (østgavl) (s. 6129); Hårslev (østgavl) (s. 6011); Gamtofte (østgavl) (Båg Hrd.) og tårnet i Assens (s. 2446). Østjyske eksempler er korsarmene i Aarhus Domkirke (*DK Aarhus* 249-54); Aarhus Vor Frue (sydkapeller) (*DK Aarhus* 1063); Randers Skt. Morten (nordre sideskib); Glenstrup Kirke (nordkapel) (Randers Amt).

²⁴ KB. *Kallske Saml* 377 4°.

²⁵ Tårnets hvælv styrkede 1974 delvist ned og måtte gennem en større renovering 1975; NM. *Korrespondancearkivet*.

²⁶ Hvælvet i Mesinge er ved en kalkmalet indskrift dateret 1514, hvilket kunne antyde en omtrentlig datering af hvælvet og dermed af hele tårnet i Sønder sø.

²⁷ RAO, *Bispeark*. Visitatsprot.

²⁸ RAO. *Holstenshus' godsark*. Bilag.

²⁹ Arbejdsbeskrivelse ved Lehn Petersens Tegnestue (1975) i NM. *Korrespondanceark*.

³⁰ RAO. *Bispeark*. Synsforretn.

³¹ Arbejdsbeskrivelse ved Havsteen-Mikkelsens Tegnestue (2015) i NM. *Korrespondanceark*.

³² Hylleberg Eriksen 2021. 15 prøver blev udtaget som boreprøver fra kirken, heraf kunne ti dateres. To prøver har bevaret splintved. Korets datering er baseret på fire daterede prøver, der falder i to grupper med to prøver i hver. I den ældre gruppe er den yngste årring dannet 1446, og efter tillæg af manglende splintved på prøven må træet være fældet o. 1456–60 (prøvenr. 41602019). I den yngre gruppe er den seneste årring dannet 1531,

Fig. 69. Kirken gengivet i biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604. I RAO. – *The church as shown in Bishop Jacob Madsen's book of visitations, 1588-1604.*

og efter tillæg af manglende splintved på prøven må træet været fældet o. 1538 (prøvenr. 41602039). De østre fags datering i skibet er baseret på syv prøver, hvoraf tre kunne dateres. Den yngste, daterede årring er dannet 1455 (prøvenr. 41601019, 41601029). Efter tillæg af årringe i det manglende splintved kan det beregnes, at træet er fældet o. 1470, mens den tredje prøve dateres o. 1465-70. Der er udtaget fire prøver fra stolen i skibet. Den yngste, fuldstændig bevarede årring (prøvenr. 41600029) er dannet i 1513. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet i 1528. Samlet giver prøverne et fældningstidspunkt for tømmeret o. 1520-30.

³³ Arbejdsbeskrivelse ved Lehn Petersens Tegnestue (1987) i NM. *Korrespondancearkivet*.

³⁴ Arbejdsbeskrivelse ved Lehn Petersens Tegnestue (1976) i NM. *Korrespondancearkivet*.

³⁵ NM. Indb. ved Eigil Rothe (1899).

³⁶ Martin Wangsgaard Jürgensen og Susanne Ørum, »Uønsket papisme? – om kirkekunst og censurering af kalkmalerier i 1800-tallet«, *Nationalmuseets Arbejdsmark* (2018), 220-33.

³⁷ NM. Indb. ved Egmont Lind (1933). Se også Egmont Lind, »Om Kalkmalerierne i Søndersø Kirke«, *Aarbog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter* 1933, 462-78.

³⁸ NM. Indb. ved Egmont Lind (1957).

³⁹ NM. Indb. ved Mogens Larsen (1976).

⁴⁰ Dorthe Falcon Møller, *Klang På Kalk*, København 1996, 156.

⁴¹ Carlo Bertelli, »The Image of Pity in Santa Croce in Gerusalemme«, *Essays in the History of Art presented to Rudolf Wittkover*, red. Douglas Fraser, bd. 1, Bristol 1967, 40-55; Esther Meier, *Die Gregorsmesse. Funktion eines spätmittelalterlichen Bildtypus*, Köln 2006; *Das Bild der*

Fig. 70. Sengotisk kalkmaleri, o. 1500-25, i nordkapellet. 1:30. Den Apokalyptiske Madonna (s. 6254, jf. fig. 20). Tegning Eigil Rothe 1899. I NM. – Late Gothic wall painting, c. 1500-25, in the north chapel. The Apocalyptic Madonna (cf. fig. 20).

Erscheinung. Die Gregorsmesse im Mittelalter, red. Andreas Gormans & Thomas Lentjes, Berlin 2007.

⁴² Odell Shepard, *The Lore of the Unicorn*, London 1930, 56–63; Carl-Martin Edsman, »Enhørningsjakten i kristologisk och mariologisk tolkning«, *Kvindebilleder*, Red. Karin Kryger, Eva Louise Lillie og Søren Kasperen, København 1989, 61–77; Lise Gotfredsen, *Enhjørningen*, København 1992, 73–86.

⁴³ Den iagttagelse er først gjort i Eva Louise Lillie, »Images in the Instructions of the Laiety: The Wall-Paintings (Frescoes in the Churches of Sønderød and Bellinge)«, *Religion, Idé og Debat* 1984: 1, 15–31.

⁴⁴ Poul Himmer, »Oksen og æslet i og omkring fødselsfremstillinger«, *ICO. Iconografiske Post* 1980: 3, 24–31.

⁴⁵ Eksempelvis Løjttavlen, dateret 1520 (*DK Sjyll* 1789–95) eller Faaborgtavlen, dateret 1511 (*DK Svendborg*, 684–98).

⁴⁶ Francis Beckett, *Danmarks Kunst*, bd. 2, København 1926, 383–84.

⁴⁷ *Himmer 1980* (note 44), 24–31.

⁴⁸ Se eksempelvis Sanderumtavlen, o. 1515–20, s. 2954–69.

⁴⁹ *Beckett 1926* (note 46), 383. Bemærk også, at Egmont Lind bringer denne hypotese i Lind 1933 (note 37).

⁵⁰ Finn Ole Hansen, »Sønderød Kirkes istandsættelse«, *Fyens Stiftsbog* 1978, 23–32.

⁵¹ Forstudiet til Bigum Kirkes altermaleri er nu i Odense Domkirke. Et andet forstudie fra 1949, olie på plade, 87×68 cm, signeret »SVP 1949« blev solgt hos Bruun Rasmussen, København, 28. maj 2013.

⁵² For en oversigt over Stefan Viggo Pedersens kirkelige arbejder se: Moderne Kirkekunst (www.modernekirkekunst.dk) ved Benny Schuster Grey, Folkekirken Uddannelses- og Videnscenter.

⁵³ NM. Indb. Ved Jens Johansen (1973).

⁵⁴ NM. Indb. ved Mogens Larsen (1967).

⁵⁵ Forbindelsen til Krock blev bemærket af *Hansen 1978* (note 50), 28–29.

⁵⁶ Privateje, ca. 79×63 cm, signeret »H Krock 1724«. Jf. Rijksbureau voor Kunsthistorische Dokumentatie, (www.rkd.nl), illustrationsnummer 0001535925. Mariafiguren synes i øvrigt hentet fra Tizian, hvilket kan skyldes, at kompositionen går tilbage til 1704, da Krock var i Italien, eller at han har kendt Tizians maleri via reproduktive kobberstik såsom Frans van den Wijngaerders (eksempel i bl.a. Rijksmuseum, Amsterdam, inv. RP-P-OB-24.876).

⁵⁷ Krocks korsfæstelser forblev populære efter hans død og blev kopieret af flere kunstnere frem mod 1700-tallets midte som påpeget af Chr. Elling, »Thra-ne'rne. En jysk kunstnerslægt i det 18. aarh.«, *Tilskueren 1934* (oktober), 243 f.

⁵⁸ Muligvis stammer tre 'helgenfigurer' med en bog i højre hånd, der blev indleveret til Nationalmuseet 1855 af skovrider Gottschefsky på Dallund, fra Sønderøds senmiddelalderlige altertavle (inv.nr. 15149 og 13534).

Det eneste der vides nu, er, at de skal stamme fra en 'kirke på Sletten', dvs. fra området omkring Sønderød.

⁵⁹ NM. Indb. ved Mogens Jacobsen (1975). Iflg. *Hansen 1978* (note 50), 28 blev rammestykket indlemmet i 'Nationalmuseets Studiesamling', men det er ikke lykkedes at få dette bekræftet i hverken NM's arkiver eller inventarprotokoller.

⁶⁰ Chr. A. Boje, *Danske guld og sølv smedemærker for 1870*, I–III, revideret og udvidet udg. ved Bo Bramsen m.fl., Kbh. 1979–82, nr. 4093. Matthis Simonsen videreførte sin fars, Simon Matthiesens, værksted og førte samme mesterstempel jf. *Boje* (ovf.), nr. 4080.

⁶¹ NM. Indb. ved Bent Exner (1990).

⁶² Finn Grandt-Nielsen anfører, at disken er den oprindelige fra 1710, men dens udseende svarer ikke til beskrivelsen fra 1755, jf. *†alterdisk*. Finn Grandt-Nielsen, *Fynske kirkesølv* (Fynske Studier XII), Odense 1983, 122.

⁶³ RAO. *Pastoratsark*. Rgsk.

⁶⁴ *Hansen 1978* (note 50), 27.

⁶⁵ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen (o. 1911).

⁶⁶ Hiltrud Westermann-Angerhausen, *Mittelalterliche Weihrauchfässer von 800 bis 1500*, Bronzegeräte des Mittelalters 7, Petersberg 2014, 360 (kat. nr. IV q 9).

⁶⁷ *Westermann-Angerhausen 2014* (note 67), 358–364.

⁶⁸ RAO. *Bispearkivet*. Stiftets alm. breve.

⁶⁹ Vedel Simonsen, *Samlinger til Skovby Herreds Historie*, II, (manuskript i NM), fol. 311r–v.

⁷⁰ N. M. Elling, »Sønderød Kirke«, *Aar bog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter*, 1924, 436.

⁷¹ M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 54, 126.

⁷² Indskriften er traditionelt, men ikke uproblematisk, blevet læst som »mlvcave« og med større usikkerhed foreslået opløst til »Maria lilium virgo casta ave«, jf. de tilsvarende fade i Rønninge Kirke, s. 3754 og s. 3782–83, note 105 og 107, og Højby Kirke, s. 3995 og 4017, note 38.

⁷³ Ann Diels og Marjolein Leesberg, *The Collaert Dynasty. The New Hollstein Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts (1450–1700)*, Amsterdam 2005–06, nr. 659.

⁷⁴ RAO. *Bispeark*. Synsforretn.

⁷⁵ *Elling 1924* (note 71), 441.

⁷⁶ NM. Indb. Ved Karin Vestergaard Kristiansen (2013).

⁷⁷ RAO. *Margård godsark*. Sager vedr. kirker; NM. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen (2013).

⁷⁸ *Vedel Simonsen, Skovby Herred* (note 70), II, fol. 295r.

⁷⁹ *Vedel Simonsen, Skovby Herred* (note 70), II, fol. 294r.

⁸⁰ *Vedel Simonsen, Skovby Herred* (note 70), II, fol. 295r. Eftersom Vedel Simonsen opfattede Gertrud Bryskes våbener som tilhørende forældrene Gert Bryske og Anne Viffert, formodede han, at præstestolen måtte være indrettet før Gert Bryskes død 1552.

⁸¹ Iflg. ældre fotografier i NM. Antikvarisk-Topografisk Arkiv.

Fig. 71-72. Sengotiske kalkmalerier, o. 1500-25, i nordkapellet. 1:30. 71. Gregorsmessen (s. 6256, jf. fig. 21). 72. Marias Himmelkroning (s. 6255, jf. fig. 22). Tegning Eigil Rothe 1898-99. I NM. – Late Gothic wall paintings, c. 1500-25, in the north chapel. 71. The Gregorian Mass (cf. fig. 21). 72. The Coronation of the Virgin (cf. fig. 22).

Fig. 73-74. Sengotiske kalkmalerier, o. 1500-25, i nordkapellet. 1:30. 73. Bebudelsen (s. 6256, jf. fig. 23). 74. Kongernes Tilbedelse (s. 6259, jf. fig. 25). Tegning Eigil Rothe 1898-99. I NM. – Late Gothic wall paintings, c. 1500-25, in the north chapel. 73. The Annunciation (cf. fig. 23). 74. The Adoration of the Magi (cf. fig. 25).

Fig. 75. Sengotisk kalkmaleri, o. 1500-25, i nordkapellet. 1:30. Udsnit af fremstillingen af Jesu fødsel (s. 6258, jf. fig. 24). Tegning Eigil Rothe 1899. I NM. – Late Gothic wall painting, c. 1500-25, in the north chapel. Part of the Nativity scene (cf. fig. 24).

⁸² M. Mackeprang »Fyenske Jærnbundne Kirkedøre fra Middelalderen«, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1943, 21.

⁸³ Jf. også Søren Abildgaards notesbog II (1762), 16, NM. *Museumshistorisk arkiv* Kasse I, 36 samt den ældre, men opløste afskrift i Erich Pontoppidan, *Marmora Danica selectiora sive Inscriptionum* I-II, Kbh. 1739-41, I, 256.

⁸⁴ NM. Indb. ved K. Søndergaard Nielsen (1997).

⁸⁵ Mackeprang 1943 (note 84), 1-30.

⁸⁶ Den Danske Orgelregistrant.

⁸⁷ Iflg. Palle Jochumsen og Knud Smenges optegnelser, Den Danske Orgelregistrant.

⁸⁸ Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

⁸⁹ Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1660, udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1885-2005 (*KancBrevb*), 11. nov. 1647.

⁹⁰ Elling 1924 (note 71), 441.

⁹¹ Elling 1924 (note 71), 435.

⁹² Henning Thalund, *Fynske kirkeskibe* (Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum, 27), Svendborg 1989, 63.

⁹³ RAK. *Rtk. Regnskaber 1433-1559*. Fortegnelser over indkrævede klokker 1528-29; jf. Victor Hermansen, *Klokkeskatterne af 1526 og 1602*, Manuskript i NM, 20.

⁹⁴ Pontoppidan og Hofman 1763-81 (note 12), VI, 621.

⁹⁵ Elias Brinks henvisning til kirkedøren er formodentlig kilden til L. S. Vedel Simonsens lidt upræcise og indbyrdes divergerende antegnelser om klokken, som siden lå til grund for Elling 1924, 435. Således anførte Vedel Simonsen, *Skovby Herred* (note 70), II, fol. 294r dørflojens årstal, navn og våben (dvs. 1483, Cecilie Bernikesdatters navn og Skinkelvåbenet). Siden må han have indset sin fejl, for i L. S. Vedel Simonsen, »Samlinger til den fyenske Herregaard Elvedgaards Historie«, Odense 1845-46, IV, 70 anføres det i stedet, at der på klokken ene side stod »P. P (formodentlig Peder Pedersen Hogenschild) og paa den anden Side et Vaaben, der har Liighed med det paa Kirkedøren (altsaa Schinkels)«, men også »et andet, der er Hogenschild«. At både Skinkel- og Hogenskildvåbenet var på klokken, er imidlertid i modstrid med beskrivelsen fra præsteindberetningen 1755.

⁹⁶ Hanne Honnens de Lichtenberg, *Tro, håb & forfølgelse: Kunstneriske udtrykkesformer i 1500-tallets Danmark*, Kbh. 1989, kat. A57.

⁹⁷ Chr. Axel Jensen, *Danske adelige Gravsten I-II*, Kbh. 1951-53, I, 173, II, kat. nr. 238.

⁹⁸ NM. Indb. ved Svend Larsen (1942).

⁹⁹ Pontoppidan og Hofman 1763-81 (note 12), VI, 621; her nævnes ingen af de tre af Carl Bryske og Anne Viferts døtre, der blev begravet i kirken, og må antages ligeledes at have fundet hvile i krypten. Jens Eriksen Westengaard til Dallund overtog 1687 patronatsretten til Skamby Kirke (s. 5414), og i 1700-tallet blev herregårdens ejere, Fineckeslægten, efter begravelsesceremonien i Sønderø Kirke overført til slægtens gravkapel i Skamby Kirke (s. 5481).

¹⁰⁰ »Ejler Brøkkenhuses historiske kalenderantegnelser for 16de Aarhundrede«, Joh. Grundtvig (udg.), *Samlinger til Fyens Historie og Topographie*, 6, Odense 1873, 311.

¹⁰¹ Rasmussen og Riising 1995 (note 5), 274-75; Erich Pontoppidan, *Marmora Danica selectiora sive Inscriptionum*, I, Kbh. 1739, 256.

¹⁰² Grundtvig 1873 (note 97), 355.

¹⁰³ Pontoppidan og Hofman 1763-81 (note 12), VI, 621.

¹⁰⁴ *Pastoratsark*. Enesteministerialbog, 1688-1777 fol. 61v; Elling 1924 (note 71), 437 ff.

¹⁰⁵ NM. Indb. ved Svend Larsen 1942.

¹⁰⁶ Frederik Barfod, »Rettelser og tilføjelser til 'Griffenfelds ætlinger', et særtryk af oberst Vaupells 'Rigs-kansler Grev Griffenfeld'«, *Personalthistorisk Tidsskrift* 5, 1884, 302-03.

¹⁰⁷ RAO. *Bispeark*. Indb. om kirkernes tilstand.

¹⁰⁸ *KancBrevb* (note 86), 11. nov. 1647.

¹⁰⁹ Anne Sophie Seefeld blev i stedet begravet 1703 i Astrup Kirke, Aalborg Amt.

¹¹⁰ RAO. *Provstiark*. Korresp. ang. Lunde, Skam og Skovby Hrd.

¹¹¹ KB. *Kallske Saml* 377 4°; Pontoppidan og Hofman 1763-81 (note 12), VI, 621.

¹¹² Fortegnelsen er baseret på KB. *Kallske Saml* 377 4° og *Elling 1924* (note 71), 437 ff., der i mange tilfælde publicerer oplysninger om begravelser, der ikke findes i Enesteminiestrialbøgerne (se også note 111). Nr. 10 på Ellings liste, Sofie Magdalene Schøller, †26. maj 1745, må være en fejl, idet hun anføres at være en datter af generalmajor Gustav Grüner Schøller og Vibeke Charlotte Trolle, der begge blev født efter Sofie Magdalene Schøllers død (hhv. 1754 og 1756).

¹¹³ *Elling 1924* (note 71), 438 foreslog, at jomfru Mette Andersdatter Friis, der havde ejet Margård 1664–74, kan være begravet i kapellet. Hun havde imidlertid afhændet Margård længe før sin død 1690, og der er ingen håndgribelige kilder til at understøtte forslaget.

¹¹⁴ Afdødes søn ægtede 1719 Margrethe Jørgensdatter Due, hvis far, Jørgen Thyge Seefeld, 1721–22 erhvervede gravkapellet fra de to søskende Hans og Ane Brodersen Landorph (jf. s. 6235). Først herefter kan kisten altså være overført til gravkrypten.

¹¹⁵ Sophus Bauditz, »Susanna Bauditz«, *Personallistorisk Tidsskrift* 2rk. 4 bd., (1889), 171, formoder – og *Elling 1924* følger dette – at Susanna Bauditz og datteren Lene, der begge døde 8. aug. 1709, blev overflyttet fra Vigerslev kirke til Sønder sø, efter førstnævntes ægtemand, Jørgen Thyge Seefeld, erhvervede gravkapellet 1721–22. Kisterne er dog ikke nævnt i beskrivelsen af kapellet i præsteindberetningen 1755, og i al fald kan førstnævnte umuligt knyttes til en af de anonyme børnekister, der omtales i indberetningen.

¹¹⁶ Jf. »Gravsætningerne i Sønder sø Kirke«, *Bogens Avis* 13. aug. 1942.

¹¹⁷ *Elling 1924* (note 71), 438 anfører Eva Margrete Ranck som død 1755, men det må være en trykfejl for 1725. Desværre er der ikke anført begravelser for årene 1701–29 i RAO. *Pastoratsark*. Enesteminiestrialbog 1688–1777.

¹¹⁸ RAO. *Pastoratsark*. Enesteminiestrialbog 1688–1777, fol. 65v anfører, at 9. jan. 1750 blev salig »generalinde Vindz høyardelige Liig ført fra Odense og hensadt i

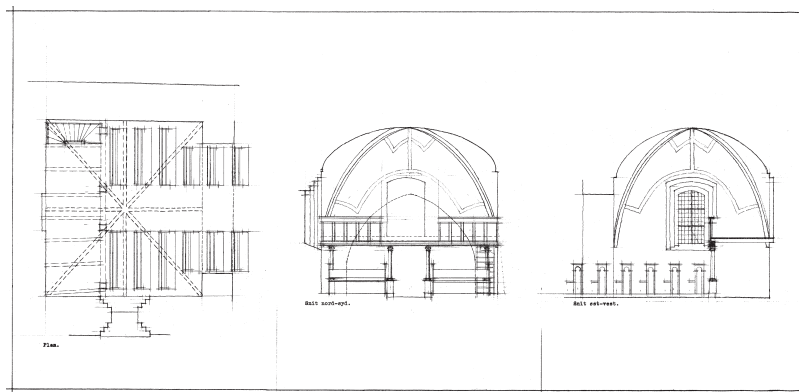

Fig. 76a–c. Plan og snit af tårnrummet (s. 6248). 1:300. Målt af Knud, Erik og Ebbe Lehn Petersen 1965. – *Plan and cross-section of the tower interior.*

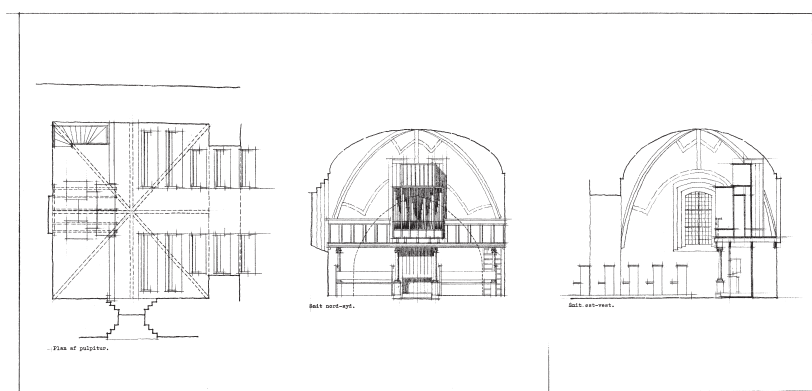

Fig. 77a–c. Forslag til nyt orgel (s. 6282). 1:300. Tegning af Knud, Erik og Ebbe Lehn Petersen 1965. – *Proposal for new organ.*

Syndersøe kirke«. Der må være tale om kirkejer Gustav Grüners svigermor, Alette Margrethe Dorn, gift med general Ove Vind. Jf. også *Elling* 1924 (note 71), 438.

¹¹⁹ C. E. A. Schøller, »Slægtebogs-Optegnelser om Familien Schøller«, *Personalthistorisk Tidsskrift*. 2. rk., 5 bd., 1890, 244-45.

¹²⁰ *Schøller* 1890 (note 117), 247-48 (»1757 d. 15 Decbr. om Eftermiddagen Klokken 6½ blef min Kone forløst med et Pigebarn... kaldet Isabella Sophie... Hun døde d. 4de Novb. 1758«). Børnebegravelser blev ikke anført

i enesteministerialbogen i de år. I stedet slutter begravelseslisten med: »de ander vaar smaae børn«; RAO. *Pastoratsark*. Enesteministerialbog 1688-1777, fol. 73r.

¹²¹ RAO. *Pastoratsark*. Enesteministerialbog 1688-1777, fol. 89v nr. 7 (»hensatt i Marg(aar)ds begravelse?«).

¹²² *Elling* 1924 (note 71), 438 nr. 5. Der findes ingen kirkebog for årene 1778-80.

¹²³ RAO. *Pastoratsark*. Enesteministerialbog 1781-1813, 74 nr. 17 (»hensatt i Faml. Begravelse«).

¹²⁴ RAO. *Pastoratsark*. Enesteministerialbog 1781-1813, 76 nr. 11 (»indsattes i Margaards Begravelse«).

SØNDERSØ CHURCH

Søndersø is mentioned for the first time in 1180 and after this it features regularly in the surviving sources. The parish is referred to in a district court case in 1387. In 1590 it had 70 tithe-payers and was thus one of the most populous in the district.

The church passed to Crown ownership with the Reformation in 1536. In 1650 Eiler Høeg of Dallund applied for the advowson of the church, which however remained Crown property until 1687. In that year it was deeded to Jørgen Landorph and Vilhelm Mule together with Højby Church (p. 3981) as well as Avnslev and Heden Churches (Svendborg County). In the same year Jørgen Landorph deeded the advowson to Søndersø Church to his brother Broder Landorph, whose children sold it in 1721–22 to Jørgen Tyge Seefeld of Margård. After that the church was the property of that manor until it passed into freehold.

Søndersø Church was the only church in the country consecrated to Sts. Peter and Paul, as shown on the medieval door panel (p. 6283).

Building. The oldest parts of the church, built of granite ashlars, are in the long walls of the Romanesque nave and the remains of the western end of the chancel. In the course of the Late Middle Ages the church was rebuilt and expanded several times, and although the order is not wholly clear, it appears that the nave was first vaulted, after which the chancel was lengthened towards the east. After a break, not necessarily very long, a vault was built into the chancel. A porch was also added outside the north door of the nave, while a chapel was built on the north and south side of the nave. The southern chapel may have been added first, while the northern one can be cautiously dated by the wall paintings to 1500–25. Finally a tower was erected west of the nave. All the Late Medieval work was done in brick, but extensively uses the Romanesque ashlar as decorative elements in the masonry.

Wall paintings. In the northern chapel an extensive Late Gothic decoration from c. 1500–25 was uncovered in 1898 in the vaulting and partly on the walls, with a pronounced Mariological content. In the vault one sees the Annunciation, the Birth of Christ, the Adoration of the Magi and the Coronation of the Virgin, while on the walls there is a representation of the Gregorian Mass and the Apocalyptic Madonna. In the nave remains of an architectural †decoration of the Renaissance from c. 1550–1600 was found in 1975, which was however whitewashed over again.

Furnishings. The oldest furnishing items of the church are the Romanesque font of the central Funen type, which is decorated with very salient reliefs of Christ, Peter, Paul(?) and a lion. From the Middle Ages too come the Communion table, which is built of medieval brick, and the iron-bound door that Cecilie Benikesdatter Skinkel donated in 1483 as well as a ★wall cabinet which is now in Odense Bys Museer, and a ★censer which is in the National Museum. Until the middle of the 1700s a Late Medieval †altarpiece with the Crucifixion on the central cabinet and the Apostles on the wings was used. There was also a small †timepiece in the church.

The oldest baptismal dish is a traditional Nuremberg dish from the 1500s, but is no longer in use. The altar candlesticks are Late Gothic, c. 1550, while two friezes with the Viffert and Bryske arms which are now integrated into the front pew ends presumably come from a family pew installed in c. 1583. The ordinary pews date back to 1631, but were later rebuilt and supplemented, not least in the 1800s. The altarpiece and gallery were both installed on the initiative of Eiler Høeg, the former in the period 1645/50 and the latter after Høeg was granted permission to rebuild the south transept into a sepulchral chapel in 1647.

The altar plate was basically donated by the church owner Broder Landorph in 1710. The

chalice was made by Matthis Simonsen, while the wafer box that Landorph donated was slightly older, from 1697. The former altar painting, which now hangs in the south chapel, was acquired in 1755 and shows the Crucifixion. The oldest poor box was made in 1794, and a copy of it was made in 1930.

The collection purse and the paten are both probably from the 1800s, as is the oldest bell, which was cast in 1849 by I. C. Gamst and H. C. Lund, Copenhagen, undoubtedly as a recasting of the church's older bell. The altar rail with its wrought iron balusters was made in 1857.

In the 1900s several chandeliers were procured, on among other occasions in 1916 and 1958. The altarpiece and Communion table panels were designed by H. G. Skovgaard and executed in 1949, the former with a Crucifixion painting by Stefan Viggo Pedersen. A baptismal dish with a related altar jug was made in 2009 by Søren Weitemeyer.

Colour scheme and repairs. The church is mainly in a colour scheme from 1974–78 in grey and

dusty grey-green and grey-blue shades. This was refreshed in 2020, and in this connection the pews were painted plum-coloured.

Sepulchral monuments. The church has two Renaissance sepulchral monuments over members of the Bryske family. Gert Bryske and Anne Viffert's tombstone from c. 1552 reflects the influence that Morten Bussert's Zealand workshop had on Funen in the period, while the sepulchral tablet to their daughter, Elisabeth Bryske from c. 1582 was done in black marble by the large Jutland workshop that Gert van Groningen established and his son, Harmen Gertsen, continued. The stone was originally above the family's crypt beneath the chancel, in which some coffin accessories were found in 1942. Some of these came from coffins that had originally been deposited in the †crypt beneath the southern transept. This seems to have been integrated in 1647 into the sepulchral chapel that Jacob Høeg established in the southern transept, but which was probably older.